

FILMAJÁNLÓ A HOLOKAUSZT TÖRTÉNETÉNEK BEMUTATÁSÁHOZ

Ajánlás a Szembenézés Alapítvány és a HETI Krókuszt Projektjéhez

Az összeállítás olyan filmeket ajánl, amelyek a 20. század történelmének egyedülállóan sötét fejezetét helyezik reflektorfénybe: az 1933 és 1945 közötti eseményeket, a fasizmus térnyerésének folyamatát, a holokauszt történetét és utóhatását. Az ajánlott filmek segítségével lehetővé válik az érzelmi azonosulás vagy elhatárolódás; ezek az alkotások egyszersmind cselekvési mintákat közvetítenek és továbbgondolásra készítenek, segítik a holokauszt történelmi szerepét és súlyát illető tisztánlátást, amely elkerülhetetlen az emberiség történelmének tanítása során. Több generáció nevelkedett fel anélkül, hogy ezt a kérdést áttekintően, részletekre kiterjedően tanították volna neki. A filmajánlat hozzájárul ahhoz, hogy a diákok megismerjék közös múltunkat, és kialakíthassák a korszakról saját, önálló nézetüket.

Az itt szereplő játék- és dokumentumfilmek – köztük kifejezetten oktatási célra készült alkotások – elkészítésének időpontjai átívelik az elmúlt ötvenöt évet. Hogy mikor melyik filmet érdemes egy-egy óra keretében bemutatni, az függhet a tanár döntésétől, az aktuális tananyagtól és a diákok felkészültségétől.

A kiválasztott filmet mindenképpen érdemes a tanárnak előre megnéznie, hogy felkészülhessen a felvetődő kérdésekre, tudjon a diákoknak válaszolni, irodalmat ajánlani. Nagyon fontos – még akkor is, ha a film megértése nem kíván előzetes felkészítést – a filmek megbeszélése, megvitatása, a különböző álláspontok ütköztetése és a történelmi tényekkel való összevetése.

Az összeállítás tartalma részben az OFI honlapján is megtalálható
<http://ofi.hu/filmajanlat-holokauszt-tortenetenek-bemutatasahoz>

ELŐZMÉNYEK – A FASIZMUS TÉRHÓDÍTÁSA

Az akarat diadala (Triumph des Willens)

Német Birodalom, dokumentumfilm, 1934

Rendezte: Leni Riefensthal

<http://www.imdb.com/title/tt0025913/>

A film az 1934 szeptemberében Nürnbergben megtartott náci birodalmi pártnapot örökíti meg, elkészítésére Hitler adott megbízást a rendezőnek. Az akarat diadala a Német Birodalom propaganda-gépezetének egyik hírhedt darabja, amely emberek tömegeit manipulálta, és a korszak más propaganda-filmjeihez hasonlóan jelentősen hozzájárult a nácizmus eszméjének terjesztéséhez. A feltétlen engedelmességet és faji tisztogatást hirdető film bemutatója után, fél év alatt hatszázezer fiatalember lépett be országszerte a náci pártba.

„A vágási módszer Hitlert imádat tárgyává formálja, akire felnéz az őt körülvevő tömeg. Mindezek kiegészítik és szemléltetik a párt vezetőinek beszédeit: »Hitler Németország, a párt Hitler, tehát Németország egyenlő Hitlerrel és a párt egyenlő Németországgal«. E különböző szintek között tekintetek és a tisztelgések összhangja teremt kapcsolatot, amelyben az egyén csak a nemzettel és a párttal együtt értelmeződik. A mindenütt jelen lévő kamera először Hitlert követi, amint gépe aláereszkedik a felhőkből, majd Nürnberg utcáin halad a Vezér, végül a férfiaságát visszanyert nemzetet mutatja be, amelyet Hitler vezet és a náci párt testesíti meg.” (Oxford Film Enciklopédia)

A diktátor (The Great Dictator)

Amerikai játékfilm, 1938

Rendezte: Charles Chaplin

<http://www.imdb.com/title/tt0032553/>

Tománia fantáziaországban a diktátor, Hynkel uralkodik. Az országban a zsidókat és másként gondolkodókat kegyetlenül üldözik. Ennek áldozata a zsidó fodrász is, aki szerelemes egy zsidó lányba, Hannahba. Mindkettőjüket koncentrációs táborba hurcolják. A fodrásznak Hynkelhez való hasonlósága miatt sikerül megmenekülnie. Hynkelként vonul végig Tománián, melynek csúcs-pontja egy Hynkel helyett tartott beszéd. Hatalmas tömeg hallgatja, mikrofonok tömege közvetíti a beszédet a világ minden tájára. Beszédében felszólítja a katonákat, hogy ne engedelmességesen parancsnokaiknak, hanem harcoljanak a szabadságukért. Egy szebb és boldogabb jövő képét vetíti hallgatói elé, egy új világét, amelyben mindenki szabadon él.

„Az embermilliók szorongását fejezi ki a Diktátor, amelyben Chaplin szakít minden jelképes beszéddel, és nyíltan megtámadja Hitlert és a hitlerizmust. A film felvételei éppen akkor fejeződtek be, amikor a német csapatok bevonultak Párizsba. Bemutatása idején Amerika még semleges volt. Chaplint tehát háborús uszítással vádolták, zsidónak bélyegezték, Amerika-ellenességet vetettek a szemére. Ennek megfelelően a kritika is ellenséges hangon írt a műről. De a téma drámai időszerűsége hamarosan meghódította a közönséget. Chaplin kettős szerepet játszott, azonos kis bajuszkával: a szokványos Charlie-t, aki ez alkalommal egy kis zsidó fodrász, és magát Hitlert, a félelmetes s ugyanakkor groteszk diktátort.” (*George Sadoul: A filmművészet története, 1959.*)

Ítélet tanúk nélkül (Ehe im Schatten)

NDK játékfilm, 1947

Rendezte: Kurt Maetzig

<http://www.imdb.com/title/tt0039351/>

A történet egy berlini színházban kezdődik 1933-ban, az Ármány és szerelem előadásán. Itt még együtt van a darab zsidó származású rendezője és főszereplője, Elisabeth, valamint az árja színész Hans. A rendező érzi már a veszélyt, és hamarosan Bécsbe menekül, a többiek még bizakodnak és maradnak. Elisabethet – származása miatt – eltiltják a fellépéstől. Hans feleségül veszi a színésznőt, és abban reménykedik, hogy a házassággal megmentheti feleségét. Elisabeth már néha reménykedik a túlélésben, de férje ultimátumot kap a Gestapótól: vagy elválnak, vagy deportálják feleségét, rá pedig a színházról való eltiltás vár. Nem találnak más kiutat, közös elhatározással az öngyilkosságba menekülnek.

Ez a mű a korszak legsikeresebb filmje volt, Németországban több mint tízmillió néző látta az első három évben.

„Akristály-éjszaka közeli képei: a kirakatba nyúló emberi kezek, az összetört üvegek, az emberi sikolyok együtt dokumentálják, hogy itt a felhergelt tömeg nem konkrét célokat követ, hanem ösztöneitől vezérelve, minden gátlástól felszabadulva el akarja pusztítani az emberiség által eddig teremtett értékeket. [...] A film utolsó jelenete kifejezi, hogy valami véglegesen lezárult Európa történetében. Mintha Stefan Zweig A tegnap világa című naplójának, a második világháború kitörésekor írt sorait idézné. »Soha nem éreztem még ilyen gyötrelmesen, hogy milyen tehetetlen is a világ eseményeivel szemben az ember. [...] Elszakadt bennem, és megsemmisült minden régi kötés, kötődés, kapcsolat; tudtam, hogy e háború után teljességgel új kezdet jön.«” (*Filmkultúra, 1988.*)

Finzi Continiék kertje (Il giardino dei Finzi Contini)

Olasz játékfilm, 1970

Rendezte: Vittorio De Sica

<http://www.imdb.com/title/tt0065777/>

Finzi Continiék, egy nagy tekintélyű olasz arisztokrata zsidó család, háborítatlanul élnek ferrarai kastélyuk magas falai között. Nem vesznek tudomást a körülöttük zajló eseményekről, noha 1938-ban a fasiszta Olaszországban is bevezetik a faji törvényeket. Finzi Continiék még jobban bezárkóznak az illuzórikus paradicsomba, ám a tragédia őket sem kíméli. Finzi Continiék lánya és Giorgo, egy magas rangú tisztviselő fia között szövődő szerelmi kapcsolatot a faji törvények megtiltják. A fasizmus nem torpan meg a kapujuk előtt, a családot letartóztatják, Giorgót pedig behívják katonának.

Kabaré (Cabaret)

Amerikai játékfilm, 1972

Rendezte: Bob Fosse

<http://www.imdb.com/title/tt0068327/>

Berlin, 1931. A húszas évek válsága után a viszonylagos gazdasági fellendülés sem tudja szétesztatni a hatalmas metropolis fölött lebegő világvége-hangulatot. Közvetlenül Hitler hatalomátvétele előtt a berlini polgárok felhőtlenül mulatoznak, tele vannak a színházak, a mozik, az éjszakai lokálok. Az egyik lokálban énekel Sally, a kis varieté-énekesnő, aki szeretné meghódítani a világot, és arra vágyik, hogy minden férfi a lába előtt heverjen. Egy napon Berlinbe érkezik az angol egyetemi hallgató, Brian, aki a panzióban Sally szomszédja lesz. Brian angoltanításból tartja fenn magát, Sally folytatja kicsapongó életét. Ismerőse, egy báró meghívja őket vidéki birtokára. A városon áthaladva az utcákon náci vérengzések nyomait látják, meggyilkolt emberek, kifosztott lakások, bevert kirakatok. A birtokról visszatérőben megállnak egy bajor sörözőnél. Fialat, barna inges szőke férfi csengő hangon rázendít egy náci indulóra, amelybe sokan bekapcsolódnak. Az ének egyre harciasabb, egyre fenyegetőbb. Gyorsan távoznak a vészjósló helyről, de a barnaingesek üvöltésének hangja még sokáig kíséri őket. Sally tovább énekel a bárban. Szeretné Briant is elcsábítani, de a fiú hűvös marad, barátságánál nincs több közöttük. Ám amikor Sally kétségbeesetten megvallja Briannak, hogy gyereket vár, és azt sem tudja, kitől, Brian feleségül kéri. Sally egy átmulatott éjszaka után meggondolja magát, egy csecsemő gátolná szabadságát, az eddig folytatott életmenetét, s gyerek nélkül tér haza, bár tudja, hogy ez kapcsolatuk végét jelenti Briannal. Kikíséri a fiút az állomásra, majd siet vissza, mert várja a kabaré, ahol már bekonferálták a világszenzációt, Sallyt, az amerikai énekest.

„»Nem, még most sem tudom egészen elhinni, hogy mindez csakugyan megtörtént« – eképpen fejezi be Christopher Isherwood 1933 telén – Hitler hatalomra kerülése idején – berlini éveiről szóló könyvét. S Briant, a film főhősét nemcsak szerelmi csalódása hajtja vissza Angliába, szemében nemcsak Sally bátran búcsút intő smaragdzöld körmeinek emlékét viszi magával a pályaudvarról, hanem a horogkeresztes rohamosztagosok eltorzult, gyilkos tekintetét is, az utcán heverő hullák képét is, az antiszemitizmus barbárságának, a közeledő fasiszta tébolynak baljós előérzetét is. A kis Sally marad. Tovább énekel a kabaréban, ahol a festett arcú konferanszié így hívogatja a nézőket: »Hölgyeim és Uraim! Itt benn a jókedv, az öröm, a boldogság, bármi van is odakint!«» (Filmvilág, 1974.)

A wannseei konferencia (Wannseekonferenz)

Osztrák játékfilm, 1984

Rendezte: Heinz Schirk

<http://www.imdb.com/title/tt0088377/>

A film rekonstruálja a drámai következményekkel járó wannseei konferenciát, ahol eldöntötték és kidolgozták a zsidókérdés „végső megoldását”, a zsidóság kiirtásának szervezési-technikai lebonyolítását.

A konferenciát a Berlin külvárosában található Am Grossen Wannsee egyik villájában tartották 1942. január 20-án. Heydrich abból a célból hívta össze a találkozót, hogy Göhring 1941. július 31-i utasítása alapján koordinálja a „végső megoldásban” részt vevő szervezetek munkáját. A beszédek többségét ő tartotta az állami és pártapparátust képviselő tizenhárom résztvevőnek. A konferenciát Eichmann készítette elő, az ülésen a jegyzőkönyveket is ő vezette. A konferencia első napirendi pontja a „végső megoldás” megvalósítása volt a különböző országokban. Itt vázolta fel Heydrich a „gyakorlati megvalósítás” forgatókönyvét, amely szerint Európát nyugatról-keletre átfésülik, összegyűjtik a zsidókat, akiket csoportonként tranzitgettőba, majd keletre szállítanak.

Mephisto

Magyar játékfilm, 1981

Rendezte: Szabó István

<http://www.imdb.com/title/tt0082736/>

Berlin, 1933. Hendrik Höfgen színész mérhetetlen ambícióit nem elégítik ki a hamburgi színházban játszott szerepek. Feleségül veszi a gazdag, befolyásos Barbara Brucknert. Berlinbe szerződik. Végre eljátszhatja élete álmát, a Faust Mephistóját. Az óriási siker után Höfgen minden gondolatát és idejét a színpad köti le, és nem veszi észre, miként köteleződik el egyre jobban a nácik mellett. A karrierjét látszólag jótékonyan egyengető Tábornagy kinevezi a Porosz Állami Színház intendánsává. Felesége elhagyja Németországot, zsidó barátja eltűnik, félvér barátnőjét kiutasítják. Amikor szót emel értük, a Tábornagy durván megleckézteti. Barátai ki akarják menteni őt Németországból, de ő marad. Megbabonázottan lépked egyre feljebb a művészi pálya csúcsai felé. Az életben nem Mephisto, hanem Faust, aki vakon egyezséget köt a Gonosszal. Hozzá Faust szavai illenek: „nem hebehurgyán paroláztam én sem, állom szavam: szolgád vagyok, tiéd, vagy másé, sosem nézem.” Akkor ébred eszköz mivoltára, amikor egy hatalmas stadionban a Tábornagy éles reflektorok kereszttüzével elvakítja. „Mit akartok tőlem”, motyogja maga elé megsemmisülve. „Színész vagyok”.

„Lehet-e tiszta művészetet csinálni egy tisztátalan korban? Megőrizheti-e a szellem szent sterilitását? Ki lehet-e bújni a felelősség, a cinkosság vádjai alól a sikamlós érveléssel, hogy más a magánélet és az érvényesülés, és más a művészet szilárd belső törvénye, amely nem tűr meg semmi kompromisszumot, és csakis önmagáért beszél? ... Hendrik Höfgen nem elvetemült ember, nem is cinikus, erkölcsi érzéke, mondhatni, ép: mindig tudatában van cselekedetei súlyának, s a maga módján szenved is saját gyengesége miatt. De különös tehetsége van az önigazoláshoz, az előrelendítő kompromisszumok megkötéséhez, a kettős játék, a politikai lavírozás tudományához, a személyes vonzerővel való igézés művészetéhez. Baloldali nézeteit sem tagadja meg, legfeljebb nem hirdeti fennhangon. Höfgen valójában nem árt senkinek, sőt inkább segít, akinek csak lehet. Igaz ugyan, hogy engedi kellemetlené vált néger szerelmét külföldre toloncolni, de mi más tehetne, így legalább megmenti a későbbi biztos pusztulástól. Kutyahűségű öltöztetőjét a lakásán bújtatja, nem szolgáltatja ki, a szakszervezeti múltjuk miatt üldözött díszletmunkásokat felsőbb felszólításra sem bocsátja el, kommunista színész barátját magas összeköttetése révén kiragadja a Gestapo karmaiból, később még saját karrierjét is kockára teszi megmentése érdekében. Az emberi képlet tehát korántsem egyszerű ... Klaus Mann – Thomas Mann fia – 1936-ban az emigrációban jelentette meg Mephisto című kulcsregényét. A főhős eredeti modellje Gustav Gründgens, a nagy német színész-rendező, Shakespeare, Goethe, Brecht

műveinek ihletett színpadi tolmácsolója, aki abban az önáltató meggyőződésben, hogy a művészet a mindenkori politika felett áll, leparolázott a náci vezetéssel, és elvállalta a Berlini Állami Színházak intendánságát. Klaus Mann regényében leplezetlen személyes gyűlölettel ábrázolja az egykori jó barát, Gründgens alakját.” (*Filmvilág, 1981.*)

Elfajzott művészet (Udergångens arkitektur)

Svéd dokumentumfilm, 1989

Rendezte: Peter Cohen

<http://www.imdb.com/title/tt0098559/>

A film a szokásostól eltérő feltevésen alapszik: a Harmadik Birodalom kialakulásának egyik mozgatórugója a művészetek iránti féktelen alkotóvágy volt. Hitler vezérkarának tagjai között többen nem csupán magas iskolai végzettséggel, de művészi ambíciókkal is rendelkeztek. Hitler mint sikertelen festő, Goebbels mint író – volt egy kiadatlan regénye és egy színpadi műve – és Sitach mint költő tetszelgett a művész szerepében. Alkotóvágyuk kiélését akadályozta a létező világ. A tökéletes társadalom általuk elképzelt modelljét akarták bármi áron megvalósítani. Hatalmas lendülettel fogtak hozzá a világ „saját képükre” való formálásához. Az antik római és görög birodalomból fennmaradt épületek látványvilágát átalakítva, világhatalmi törekvésüket szimbolizáló, félelmet keltő monstrumokat terveztek. A háztartási edényektől, az épületeken át az emberekig, mindent és mindenkit alárendeltek az örült tervnek, mindent és mindenkit pusztulásra ítélték, elfajzottnak vagy betegesnek tekintettek, amennyiben külsőleg vagy belsőleg nem feleltek meg az általuk meghatározott tökéletes árja világképnek. A német tisztaság érdekében előállított féregtelenítő gázzal hamarosan emberek millióit gyilkolják meg. A döbbenetes erejű krónika új ismereteket nyújt arról, hogy a német propaganda milyen iszonyatos módon hatolt be a németek tudatába, és hogyan szerzett magának egyre elvakultabb, egyre lelkesebb híveket. A gondosan felépített gyilkos ideológia még akkor is megtartotta híveit, amikor már mindenki tudta, hogy a németek elveszítették a háborút. Ugyanez a funkcionális hév vezetett a tömeggyilkos eszközök, a „legalkalmasabb” gázkamrák és égetőkemencék kifejlesztéséhez. A film keretét az évenként megtartott művészeti kiállításokról készült híradófilmek adják, az 1933-as kiállítástól az utolsóig, amelyet 1943-ban rendeztek meg. A kiállítások közötti időben nyomon követhetjük a Harmadik Birodalom kialakulásának és a nácizmus előtörésének történetét, majd a ráért végső csapást. A film a nácik által készített, saját magukat dokumentáló archív filmrészletekkel, amerikai felvételekkel, uszító és hírhedt játékfilmek részleteivel, a nácizmus eszméjének propagandisztikus megjelenési formáival, valamint tömegjelenetekkel illusztrálja a korszakot, magyarázó szöveg kíséretében.

A HOLOKAUSZT

Az utolsó állomás (Ostatni etap)

Lengyel játékfilm, 1948

Rendezte: Janda Jakubowska

<http://www.imdb.com/title/tt0040674/>

„A forgatókönyv írói, Janda Jakubowska és Gerda Schneider a második világháború idején a birkenau koncentrációs tábor foglyai voltak. A haláltáborban szerzett tapasztalataikat dolgozzák fel ebben a hiteles filmben.

Három nő és két férfi a birkenau koncentrációs táborban földalatti szervezetet hoz létre. A szervezet tagjai kitörést szerveznek, hogy a világ közvéleményét tájékoztassák a nácik gáztetteiről. Jóllehet a szökevényeket a kitörési kísérlet során elfogják és megölik, előzőleg sikerül még a birtokukban lévő adatokat egy titkos rádió útján leadniuk. A főszereplők mellett más táborlakók a foglyok legkülönbözőbb túlélési stratégiáit képviselik, amelyek skálája az ellenállástól a megalkuváson át a nácikkal való együttműködésig terjed. A keretcselekménytől függetlenül a film reális képet ad a koncentrációs táborok mindennapi életéről, a foglyok elszigeteltségéről és megsemmisítéséről.”
(*A film krónikája. 1995.*)

Fel a fejjel

Magyar játékfilm, 1954

Rendezte: Keleti Márton

<http://www.imdb.com/title/tt0046971/>

1945 tavaszán a Jackson cirkusz társulatát, köztük Peti bohócot (Latabár Kálmán), Aidát, az elefántot és a katonaszökevényeket Müller vezetésével nyilasok kísérik a német határ felé. A cirkuszigazgató vakon hiszi, hogy segítenek cirkuszát átjuttatni a határon.

Peti éjszaka két bujkáló zsidóra, Sanyikára és Annuskára lel, akiket elbűjtat. A nyilasok rájönnek erre, de Peti bohóc válogatott trükkökkel kijátssza Mülleréket, és Sanyikát és Annuskát sikerül az erdőbe menekíteni. A büntetés, Peti bohóctrükkjei és az orosz csapatok egyre erőteljesebb támadása következtében, elmarad. Már a nyilasok kényszerülnek menekülésre. Petit azonban a cirkuszigazgató kidobja a kocsiból, mert őt vádolja, amiért Müller nem vitte át őket a határon. Peti szerencsétlenségére ismét belebotlik Müllerbe, és a két másik katonaszökevényvel, Jánossal és a Szakállással együtt a kivégzőosztag elé állítják. A kivégzés előtt Peti utolsó kívánságként eljátszhatja élete „nagy” számát. Eközben váratlanul felbukkan Aida, az eltűnt elefánt. A halálraítéltek, kihasználva az ijedt kavardást, kereket oldanak. Pesten a cirkusz újra működik. A mellőzött Peti megkéri Annuska kezét, de megérkezik János, akiről kiderül: ő Annuska elveszettnek hitt szerelme. A cirkuszban már Szakállas lett az igazgató, így Peti és Aida ismét otthonra lel a porondon.

Sötétség és köd (Nuit et brouillard – Noc i mгла)

Francia–lengyel dokumentumfilm, 1955

Rendezte: Alain Resnais

<http://www.imdb.com/title/tt0048434/>

A Sötétség és köd egyike az első, világszerte ismert dokumentumfilmeknek, amely először mutatja meg a náci koncentrációs táborokról készült elborzasztó archív felvételeket. Resnais a meggyilkoltak tetemeit ábrázoló képsorokat, az elgyötört foglyok képeinek látványát vegyíti a helyszínen forgatott jelenkori színes, nyugodt tájat mutató felvételekkel. Mindez arra utal, hogy az iszonyat távolivá vált, nehéz megidézni, mert az ember hajlamos a feledésre. Ebben a sötétség mélyére vezető utazásban Resnais szembesíti a nézőt a rettenettel. Ahogyan a film utolsó mondatai is jelzik: „És itt vagyunk mi, akik őszinteséggel tekintünk a romokra, mintha az omladék a koncentrációs táborok múltbéli szörnyetegét is maguk alá temették volna: mi, akik úgy teszünk, mintha a távolodó képsorok láttán ismét remélni kezdenénk, mintha kigyógyultunk volna a koncentrációs táborok pestiséből: mi, akik látszólag elhisszük, hogy mindez csak egyetlen korban és egyetlen országban történhetett meg, s megfeledkezünk arról, hogy szétnézzünk magunk körül, és ne halljuk a vég nélküli kiáltásokat.”

„1954 áprilisában a francia hatóságok első alkalommal rendezték meg a deportálásokra való megemlékezés napját. Ez jelentős előrelépésnek számított mind a hivatalos megemlékezés, mind a francia filmművészet történetében, mely korábban mélyen hallgatott a deportálásról, s mg inkább a zsidó nép kiirtásáról. ... A Sötétség és köd című film a nyilvános bemutató előtt bírálóbizottság elé került, amely a francia Történelmi Bizottság és az állami hatóságok képviselőiből állt. A Nemzetbiztonság képviselője azt követelte, hogy a filmből vágják ki a pithivier-i tábor bejáratát őrző csendőr alakját. (Itt gyűjtötték össze a deportálásra váró személyeket.) A felvétel egyértelműen bizonyította a francia állam deportálásban játszott szerepét. [...] Resnais azáltal, hogy dokumentumfilmjét az Auschwit-zban és Majdanekben tíz évvel a táborok felszabadítása után forgatott színes felvételekkel nyitotta, rávilágított a kollektív történelmet övező csendre és annak hiányzó fejezeteire. Repedezett falú, gazzal benőtt épületek, használaton kívül helyezett vasúti sínek maradványai, rozsdá rágta szögesdrótok, a néma táj – mely képtelen volt a náciizmus borzalmainak elmondhatatlan látványát megjeleníteni – vált a megbocsáthatatlan feledés szívbemarkoló jelképévé.” (*Filmvilág*, 2001.)

Eroica

Lengyel játékfilm, 1957

Rendezte: Andrzej Munk

<http://www.imdb.com/title/tt0050359/>

A második világháborúban játszódó, két epizódból álló film a lengyel történelmet ironikus távolságtartással és fekete humorral szemléli. Az első epizód főhőse egy nagy tettekre képtelen, esendő antihős, aki kezdetben akaratán kívül válik az ellenállási mozgalom hírvivőjévé. Később rádöbben küldetésére, és sorozatosan kockáztatja az életét abban a tudatban, hogy fontos feladatot teljesít: közvetíti egy egész magyar hadtest átállítását. Ám kiderül, hogy buzgalma hiábavaló, a főparancsnokság nem igényli szolgálatait.

A második epizód egy német hadifogolytáborban játszódik. Az öt esztendeje raboskodókban egy szökevény legendája tartja a lelket, akinek egyszer, valamikor sikerült megszöknie. A hősként emlegetett férfi azonban még náluk is sanyarúbb körülmények között bujkál a barakk padlásán egy bojler csövében, ugyanabban a táborban.

Az Eroica mítoszrombolás, szembeállítja egymással a kikiáltott hősiességet és a köznapi, észrevétlen tettet. Arra figyelmeztet, hogy állhatnak hősök egyszerű dolgok és cselekedetek mögött is. Feltárni az igazságot, a dolgok lényegéig hatolni, ez volt Munk művészi programja, amellyel a lengyel filmiskola racionális, ironikus-groteszk irányzatának vezéregyéniségévé vált.

Kápó (Kapo)

Olasz–francia–jugoszláv játékfilm, 1959

Rendezte: Gillo Pontecorvo

<http://www.imdb.com/title/tt0052961/>

1942-ben Párizsban egy serdülőkorú lányt, Editet családjával együtt deportálják a németek. A táborban tanúja lesz véletlenül szülei meggyilkolásának. A borzalmas élmény hatására éjjel kiszökik a barakkból, és már majdnem elfogják, amikor a tábororvos az egyik rabtárs segítségével megmenti. Az orvos ráadja egy nemrég meghalt árja bűnöző ruháját, és annak azonosítási számát tetoválja a karjába. Edit Nicole néven él tovább a táborban. Egy napon hívatják a parancsnokságra, egy német szemet vetett rá. Nicole nem tiltakozik, elfogadja, hogy ez az életben maradás ára. Néhány hónapon belül a náci káponak nevezik ki, immár felügyelő. Szégyenletes szerepére egy orosz hadifogoly, Szása iránt érzett szerelme ébreszti rá. Szása veszi rá arra, hogy segítsen a deportáltak megszökésében. A foglyok azt tervezik, hogy Nicole az őrségváltás idején kikapcsolja az áramot az elektromos központban, s a keletkezett zűrzavarban a foglyok elmenekülnek. A csoport a felkelés lázában él, Nicole is boldog, hogy végre szabadon élhet majd szerelmével. Szása, aki viszonszereti a lányt, a döntő pillanat előtt felvilágosítja arról, amit mindenki tud rajta kívül: az akciót nem fogja túlélni. Nicole egy pillanatra úgy érzi, hogy becsapták, majd mégis dönt, megteszi, ami a feladat. Az áramszünetet azonnali golyózápor követi. Sokan meghalnak, mások megsebesülnek. A haldokló lányt egy német tiszt emeli karjaiba. Szása némán áll, keserű könnyek peregnek szeméből.

„Ki itt a bűnös és ki az áldozat? A rendező nem játszik mélypszichológiai játékot e kérdéssel. Könyörtelenül éles vonalat húz üldözők és üldözöttek közé. Hiszen épp e táborok botránya tanította meg ismét a világot arra, hogy jó és rossz két élesen különböző valóság, melyeket semmiféle teóriával nem lehet egybemosni. Nicole az utolsó pillanatban egy szerelem érintésére jóváteszi ugyan vétkét, mégis meg kell halnia. S még ez a hőstette sem lehet egészen valódi. Ösztöne: az éhségtől, szenvedéstől való iszonyat teszi árulóvá, ahogy az már lenni szokott. S ismét csak ösztöne: föllángoló szerelme veszi vissza foglyok oldalára. Érezzük, hogy itt még valami hiányzik. S valóban: miként árulásában, most önfeláldozásában is egyedül marad, egyedül kell maradnia. Mindenből s mindenből kiábrándultan, halálos sebbel az oldalán eljutnia a katarziszig. »Adonaj« – szakad fel ekkor ajkáról a héber imádság, szólal meg benne utoljára az Isten előtt felelős lélek. Most végre megtudjuk, hogy mélyen a felszín alatt végig felelősnek érezte magát.” (*Új Ember, 1962.*)

Két félidő a pokolban

Magyar játékfilm, 1961

Rendezte: Fábri Zoltán

<http://www.imdb.com/title/tt0056160/>

Negyvennégy tavaszán egy német csapattest tisztjei arra kényszerítik a szolgálatukra rendelt magyar büntetőszázad testileg, lelkileg legyengült tagjait, hogy Hitler születésnapján labdarúgó-mérkőzést játsszanak a német utászegység válogatottjával. A film első fele az ördögi futballmérkőzés előkészítése. A csapatszervezés munkáját Ónodi 2-re, az egykori futballszűrra bízzák. Ónodi megszervezi a csapatot, edzéseket tartanak, aztán elérkezik a rémületes mérkőzés. A magyar fiúkra mindenképpen halál vár, ha győznek, ha kikapnak. Egykedvűen, lendület nélkül játsszanak az első félidőben, a németek akadálytalanul rúgják a gólokat. A második félidőben társaik biztatására megtáltosodik a csapat. Asorsdöntőtizenegyesnél a magyar parancsnok már úgy érzi, az életükkel játsszanak, ha győznek, titokban alkut ígér Ónodinak: felmentteti a halálbüntetés alól, ha nem rúgja be a gólt. Ónodiban azonban felülkerekedik az önérzet, és egyenesen a kapuba lövi a labdát. A magyarok határtalan lelkesedése, a győztes gól a játékosok sorsát is megpecsételte. Ott a pályán ölik őket halomra a németek. Csend borul az alkalmi sportpályára.

„Fábri filmjének mélyebb tartalmát nem egyszerűen ez a groteszk tragédia adja, pedig már ennyivel is művészt nyújthatott volna. Konfliktusaiban mélyebbre és, túl akar tekinteni egy megkapó történelmi tábló horizontján. Már abból is érezzük ezt, hogy a »futballörület« ilyen nagy helyet kap a haláltábor egészen más szerkezetű pszichológiájában: egy jóval későbbi divat színeiben kelti életre ezt a múltat, de ez a »modernizálás« csak arra szolgál, hogy még élesebben vethesse fel kérdéseit. Fábri ugyanis arra vállalkozik, hogy ábrázolja felszabadulás előtti történelmünk utolsó korszakának egy-egy eddig még érinthetetlen morális és egyben sajátosan hazai problémáját.” (*Népszabadság, 1961.*)

Farkasok közt védtelen (Nackt unter Wölfen)

NDK játékfilm, 1962

Rendezte: Frank Beyer

<http://www.imdb.com/title/tt0056271/>

A történet a buchenwaldi koncentrációs táborban játszódik 1945 tavaszán, a háború utolsó napjaiban. Egy napon fogolyszállítmány érkezik Auschwitzból. Az egyik lengyel származású, holtfáradt férfi hatalmas bőröndöt cipel. Hamarosan kiderül, hogy a koffer mélyén egy kisfiú lapul, akit ezer veszélyen át hurcoltak idáig. Buchenwaldban ötvenezer ember él. A kisfiú jelenléte nemcsak az őt bűjtatókat veszélyezteti, hanem a táborban működő illegális ellenállási mozgalmat is. Az SS-parancsnoknak ugyanis besúgja valaki, hogy gyermeket rejtegetnek. A táborban működő illegális szervezet két tagját vallatóra fogják, de az embertelen kínzások sem tudják őket vallomásra készíteni. A gyereket közben kézzel kézre adják, a tábor különböző pontjain helyezik el, állandóan változtatják a helyét. Mindenki tud róla, a tábor SS vezetői is gyanakodnak. A gyerek hollétéről mindenki hallgat. Közben a szovjet csapatok közelednek Buchenwaldhoz, a nácik fejvesztve menekülnek. Ötvenezer ember mámorosan tör ki börtönéből. A gyermek az egyik fogoly karján ülve, hosszú évek óta először hangosan sír.

„Helyes-e, szabad-e egyetlen ártatlan gyermek megmentéséért ezrek, tízezrek sorsát kockáztatni? Hiszen az illegális szervezet erejétől függ, hogy az utolsó pillanatban elővegyék az elrejtett fegyvereket, s ne hagyják a megmaradt foglyok tízezreit a menekülő őréség és SS-legénység kénye-kedvére kiszolgáltatni. A kérdés mögött ott rejlik egy másik: milyen világrend az, melyben ilyen embertelen dilemma felmerülhet?” (*Új Élet, 1963.*)

Üzlet a korzón (Obchod na Korze)

Csehszlovák játékfilm, 1965

Rendezte: Jan Kadar és Elmar Klos

<http://www.imdb.com/title/tt0059527/>

1942-ben a náci Németországgal szövetséges Szlovákiában Tono Brtkót, a kissé ütődött asztalost Hlinka-gárdista sógora reményteljes lehetőséghez juttatja. Ő lesz a korzó egyik „zsidó üzletének” megbízott árja üzletvezetője. A nyomorúságos kis üzletben Tono reményei hamar szertefoszlának. Már menekülőre fogná, de a hitközség megnyugtatja: őt is eltartják, ha vigyáz a korábbi tulajdonosra, egy idős, csaknem süket özvegyasszonyra. Az idős hölgy örül a távoli rokonként bemutatott jövevénynek. Családtagként kezeli, boldog, hogy megint gondoskodhat valakiről. Közben a városkában megkezdődnek a deportálások. Tono próbálja megértetni az özvegyasszonnyal, hogy veszélyben van, de ő egyáltalán nem érti az eseményeket. Elérkezik a drámai pillanat, a zsidó lakosságot a bolt előtti térre terelik. Tono nem tudja, mit tegyen. Tanácstalanságában, rémületében lerészegedik, és az asszonyt belöki a raktárba, rázárja az ajtót. Minden elcsendesedik, a zsidókat elszállítják. Tono kinyitja az ajtót, és döbbenten veszi észre, hogy az idős hölgy már nem él. A férfi úgy érzi, hogy a történetekért ő is felelős. A bűntudat eluralkodik rajta, és öngyilkosságot követ el.

„Ilyen mélyen, szinte mikroszkopikus részletességgel még senki sem ábrázolta a háborús kisváros különös atmoszféráját, elzárkózott, önmagába fordult, a világ változásairól mit sem tudó, s tudni nem

is akaró életét – e kopott városka mégis jelképpé nő: a történelmi időn, helyi s politikai tekinteteken messze túl: a közös »kelet-európai mizéria« sajátos telephelyévé, mely lehetne a nyírségi homokon, a Regát hegyei között is. Egy kis embertenyészet, mely épp akkor kezd kivetkőzni múltjából s századokon át kialakult szokásaiból, amikor a külvilág vadabb, kegyetlenebb és ravaszabb erői harapófogóba szorítják. S torz módon fölismerhetetlenségig egymásba keveredik a jobb élet igénye a becstelen csábításokkal, a régi tisztesség az idejétmúlt gondolatokkal: az »élünk, ahogy tudunk« kispolgári elve szinte akaratauk ellenére teszi szörnyeteggé öntudatlan híveit.” (*Élet és Irodalom, 1966.*)
„A két főszereplő kétféle magatartást is jelképez. Körülöttük, a század eleji idill fátyla mögött pokoli események készülnek: gazemberek gyilkos terveket forgatnak fejükben. Mások viszont a maguk módján igyekeznek kivédeni a gáztetteket. S a két főszereplő egyike félrehúzódik, a másik süket. Az asztalos begubózik a maga kis világába, se lát, se hall, mentes akar maradni az ösztönösen fölismermert büntől, de az fertőző: ellene csak cselekvéssel lehet védekezni, passzívan nem. Az öreg néni valójában és képletesen is süket, nem hallja, mi történik körülötte, s nem is vesz róla tudomást. Akkoriban a politikai süketség némelyek ösztönös védekezése volt, másokat a közöny vagy a kollaborálás szándéka tett azzá. A félrehúzóadás éppúgy végzetes, mint a politikai süketség, mert a filmbeli történet ideje olyan kor volt, amikor sem félrehúzódni, sem süketen maradni nem lett volna szabad.” (*Magyar Nemzet, 1966.*)

Hazudós Jakab (Jakob der Lügner)

NDK játékfilm, 1974

Rendezte: Frank Beyler

<http://www.imdb.com/title/tt0071688/>

Jakobot – egy német kisváros zsidó gettójának lakóját – egy razzia alkalmával elfogják, és a német parancsnokságra viszik. Ott a rádió kiszűrődő hangjaiból megtudja, hogy az orosz csapatok Bezanika körül, a közelben harcolnak. Továbbadja barátjának az örömhírt, amely percek alatt elterjed a munkára kivezényeltek között. Amikor az értesülés forrása felől faggatják – talán mert fél, hogy életben maradását társai gyanúsítják majd –, azt hazudja, hogy titokban rádiója van. (Ez is főbenjáró bűn.) Most már ostromolják a hírekért, és Jakab, hogy a reményt életben tartsa társaiban – hiszen a hírei nyomán megszűnnek a tömeges öngyilkosságok –, kénytelen újabb – és most már kiagyalt – információkkal szolgálni a szovjet előrenyomulásról, a közeledő felszabadulásról. S amikor ötletei fogytán régi barátjának bevallja az igazságot, az maga is véget vet életének. Jakab kénytelen tovább hazudni, egészen addig, amíg a gettót fel nem számolják, be nem vagonírozzák a haláltáborokba induló szerelvényekbe.

„A film atmoszférája, típusai azt a jellegzetes világot tárják elénk, amelyet Sólem Aléchem könyveiből ismert meg az európai olvasó. [...] Ami azt a tragikomikus fordulataiban is megrendítő anekdotát kiemelkedő drámává avatja, az a hangulatában, szomorú akasztófahumorában annyira hiteles, részvétellel és együttérzéssel teljes rajz a gettó életéről és a rabságban és megalázottságban élők minden halvány reménysugarába is belekapaszkodó élni akarásáról. Egy letűnt világról, amelynek rémségeit talán már el sem tudja képzelni a mai nemzedék.” (*Népszabadság, 1976.*)

Klein úr (Monsieur Klein)

Francia játékfilm, 1976

Rendezte: Joseph Losey

<http://www.imdb.com/title/tt0074916/>

Tartalom – Robert Klein műkereskedő ráérez a zsidóüldözésekben rejlő üzleti lehetőségre, és jóval áron alul vásárolja fel a kiszolgáltatott emberek kényszerből eladott javait. Egyszer azonban összetévesztik egy Robert Klein nevű zsidó emberrel. Kényelmes élete összeomlik, haszonhúzóból hirtelen üldözötté válik. Miközben próbál rátalálni hasonmására – hiszen ez egyetlen útja megmenekülésének –, saját énjére lel. Sorsközösséget vállal az üldözöttekkel, és velük együtt Auschwitzba deportálják.

A rendező, Joseph Losey amerikai születésű angol rendező. 1935-ben Moszkvába ment, ahol Eisenstein tanítványa volt, majd visszatért Amerikába. McCarthy kommunistaellenes kampánya alatt beidézte az Amerika Ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság. Mivel nem jelent meg a bizottság előtt, el kellett hagynia az országot. Angliába költözött, és álneveken dolgozott. Műveiben radikális politikai nézeteinek adott hangot, elsősorban a társadalmi-morális problémák érdekelték.

A csónak megtelt (Das Boot is voll)

Svájci játékfilm, 1980

Rendezte: Markus Imhoof

<http://www.imdb.com/title/tt0082095/>

1942-ben hat menekültnek – öt zsidónak és egy szökött német katonának – kalandos körülmények között sikerült átszöknie a német–svájci határon. Így kezdődik A csónak megtelt című film, és úgy fejeződik be, hogy közülük hármat visszatoloncolnak a svájci hatóságok a Harmadik Birodalomba, a biztos halálba.

“1942-ben a második világháborús Európa süllyedő hajóján Svájc volt az egyik mentőcsónak. Olyan mentőcsónak, amely nem fogadhatott be minden menekültöt. Döntenie kellett, és nem lehetett dönteni másképp, csak rosszul, csak igazságtalanul. A döntés: Svájcba menedéket kaphatnak a hat éven aluli gyermekek és szüleik, az öregek, a katonaszökevények és politikai menekültek. S ez utóbbihoz egy kiegészítés: akit a »vallása« miatt üldöznek, nem számít politikai menekültnek. Azaz, ha valaki csak »zsidó«, nem szállhat be a mentőcsónakba. Svájc nem fogadja be.” (*Esti Hírlap, 1983.*)

„Nem az a kérdés, hogy megtesszük-e a megtehetetlent, hanem hogy megtesszük-e a megtehető? A határ menti svájci falu polgárai azt szalasztották el, amit pedig módjukban állt volna megtenni. Ám gondolkozzunk csak el rajta: saját létünk, saját egzisztenciánk védelme nem vitt-e bele minket, magyarokat is hasonlóan megbocsáthatatlan közönybe? És nem vihetne-e bele napjainkban is?” (*Filmvilág, 1983.*)

Jób lázadása

Magyar film, 1983

Rendezte: Kabay Barna, Gyöngyössy Imre

<http://www.imdb.com/title/tt0085767/>

A Tisza menti faluban a vallásos zsidó házaspár életét az utódért folytatott harc örölte fel. Minden gyermeküket eltemették. A már koros Jób 1943-ban örökbe fogad az árvaházból egy keresztény kisfiút, hogy legyen kire hagyni emberségüket, tudásukat, vagyonukat. Egy boldog esztendő telt együtt a család, miközben a kisfiú ismerkedik a zsidó hagyományokkal, a családi élettel, megtanulja a létezés törvényeit. Jób és Róza igyekszik kihasználni az időt, hiszen gondoskodni akarnak Lackó jövőjéről: házat építenek Janinak és Ilkának, a fiatal szolgáló párnak, hogy rájuk bízassák majd a kisfiút. Jób tudja, hogy mi következik az egyre fokozódó zsidóellenességből, s nem akarja, hogy váratlanul érje a csapás. Amikor a ház elkészül, átadják Lackót, és bezárkóznak a magukéba, így várják beteljesülő sorsukat, a deportálást. Lackó semmit sem ért az egészből, csak szereteteli arcukat vésheti búcsúzóul emlékezetébe.

„Ahogy Jób és Róza örökbe fogadják Lackót, az életbe vetett bizalmuk, optimizmusuk fejeződik ki, ezzel a tettükkel természeti és történelmi »végzettel« egyaránt dacolnak. A természetivel azért, mert hét gyermekük halála után mégis utódot nevelnek, a történelmivel pedig azért, mert keresztény kisfiút választanak, akire vagyonuk, javaik mellett erkölcsi tartásukat, tisztességüket, szeretetüket hagyhatják, s akiben ilyen módon az ő elhurcoltatásuk ellenére is folytatódik az élet.” (*Kritika, 1984.*)

„A film arra tesz kísérletet, hogy gyerekszemmel, gyerekfigyelemmel kövesse azt, ami valóságban már-már felidézhetetlen! Valószínű, hogy személyes okok miatt érzem ezt a megközelítést nagyon megrendítőnek. Én 1944-ben tizenkét éves voltam, alig több, mint a főszereplő kisfiú, amikor egy vidéki városban az egyik osztálytársam egyszer csak nem jött többé iskolába. Hamarosan megtudtuk, hogy miért: az egész család öngyilkos lett. Zsidó család volt, az apa orvos. Olyan ember, aki világosan látta, hogy mi következik, és meg akarta kímélni a családját a készülő szörnyűségektől.” (*Zsidó sorsok magyar filmen, 2001.*)

Hány az óra, Vekker úr?

Magyar játékfilm, 1985

Rendezte: Bacsó Péter

<http://www.imdb.com/title/tt0089315/>

Weisskopf Árpád órasmestert a kisvárosban egyszerűen Vekker úrnak hívják, mert óra nélkül is mindig tudja a pontos időt. Felesége, Elza, évekkal ezelőtt elhagyta, megszökött egy pesti újságíróval. Vekker úr azóta egyedül él. Ám éppen a toronyórát javítja, amikor az asszony visszatér. Egy tündöklő vasárnap reggel Vekker úr a toronyból gyönyörködik a tájban. Hirtelen furcsa morajt hall: bejöttek a németek. Üzletére felkerül a felirat, „zsidó üzlet”, és a kávéházba sem mehet be, ha ott a Gestapo-főnök. Pedig Heller az órák szerelmese, aki éjszakánként magához rendeli Vekker urat, hogy vele javíttassa csodás gyűjteményének darabjait. A városban állomásozó hadtest parancsnoka, Boronkay Vince ezredes is megbízza munkával. A magjavított órát Vekker úr maga viszi vissza az ezredesnek. Ám a Gestapo emberei elhurcolják azzal a váddal, hogy az ezredessel együtt birodalomellenes összeesküvésben vettek részt. Vekker úrra halálbüntetés vár. A kivégzés előtti pillanatban Elza – magát is feláldozva – felrobbantja a börtönt. Vekker úr megmenekül, és bizonytalan léptekkel elindul valami felé, amit szabadságnak szoktak nevezni.

„A jellegzetes kisvárosi mese elemei a történelmi valóság tényeivel keverednek: felismerhetően, de nem szájbarágóan, azonosíthatóan s valamiképp mégis finoman lebegtetve. Vekker úr, az örök kisvárosi órás, kívül szürkén semmilyen, belül mesészerű tulajdonságokkal megáldva: ugyanakkor üldözött zsidó, 1944 magyar vidékéről.” (*Magyar Hírlap, 1985.*)

Elysium

Magyar játékfilm, 1986

Rendező: Szántó Erika

<http://www.imdb.com/title/tt0091005/>

„Csípni és rúgni és karmolni kellett volna, harcolni, mint egy oroszlán, de most már késő...” – egy tízéves utolsó gondolatai ezek.

A budapesti Szekeres Gyurika apja zenetudós, aki sokáig azt hiszi, hogy asszimilálódott családjával együtt kívül maradhat az egész Európán végigsöprő iszonyaton. Illúziói véget érnek, amikor egy napon Gyurika sem tér haza a szomszédból. Az utcán egy csendőr beparancsolta a szófogadó kisleányt a sárgacsillagos menetbe. A szülők a gyerekért folyó ámokfutás közben szembesülnek bátorsággal és gyávasággal, tisztességgel és hitványsággal, s kénytelenek illúziók nélkül megvizsgálni, mit jelent zsidóságuk és magyarságuk. Közben a kisleány a maga gyermekpoklát járja: úgy érzi, szülei sorsára hagyták. Mikor felocsúdik, egy fehér köpenyes orvos hajol fölé, akiben újra bízik és engedelmeskedik. Megtanulja, hogy nincs többé neve, csak száma, megérti, hogy az Elysium nevű gyermektáborban nincs más dolga, mint jónak lenni. Egy napon kinyílik a tábor kapuja, és a gyerekek menete megindul az utolsó útra. Sz. Gyurika már érzi-érti, hogy nem engedelmeskednie kellett volna.

„A film hatása éppen abban áll, hogy az eseményeket Szekeres Gyuri szemével láttatja, aki a maga gyermeki tisztaságával, a felnőttek iránt érzett bizalmával úgy menetel a halálba, hogy tulajdonképpen mit sem érzékel az őt fenyegető veszedelemből. Megbékél a riasztó körülményekkel, s a kísérletezési céllal létesült gyermek-koncentrációs tábor poklában is hiszi: neki jó kisleánynak kell lennie, mert a jószág elnyeri jutalmát.” (*Vasárnapi Hírek, 1987.*)

„Az én korosztályom az utolsó, amelynek életét, gyermekkorát meghatározta a háború. Tudom, sokan irtóznak a háború szörnyűségeitől, s elegük van már ebből a témából. Én mégis úgy gondolom, hogy a történetekkel szembesülni kell. Mindenkinek, aki tudta, mi történt, aki nem akarta tudni, aki segíthetett volna, de nem mert. Szeretném, ha az Elysium nézői megértenék, ami történt, nemcsak a zsidók, hanem az egész emberiség tragédiája.” (*Mozgó Képek, 1987.*)

Viszontlátásra, gyerekek (Au revoir les enfants)

Francia játékfilm, 1987

Rendezte: Louis Malle

<http://www.imdb.com/title/tt0092593/>

1944 elején, valahol Franciaországban egy szerzetesrendi iskola falai között játszódik Louis Malle önéletrajzi ihletésű filmje. Az iskola vezetője, János atya zsidó gyerekeket rejteget a tantestület tagjainak tudtával és közreműködésével. Az eseményeket egy katolikus fiú, a tizenkét éves Julien nézőpontjából látjuk. Új osztálytárs érkezik (állítólag Bonnetnek hívják). Más, mint a többiek. Nem imádkozik együtt velük (talán azért, mert protestáns), rejtélyes és félrehúzódozó, bár az idő múlásával egyre jobban beilleszkedik a közösségbe. Kiemelkedően tehetséges, művészien zongorázik, mesterien ért a geometriához, fogalmazásból pedig Julien egyetlen komoly vetélytársa. Julien hamarosan kideríti barátjáról, hogy valójában zsidó. A titkot senkinek sem árulja el. Egy feljelentés nyomán megjelenik a Gestapo, és a zsidókat – köztük Julien barátját –, valamint az őket bújtató János atyát elhurcolja. Az iskolát bezárják.

„Soha nem fogom elfelejteni azt a szörnyű 1944-es januárt; kitörölhetetlen nyomot hagyott az életemben, és talán még a filmes pályafutásomra is befolyást gyakorolt. Azon a ronda reggelen a Gestapo elvitte három iskolatársunkat, és soha többé nem hallottunk róluk. A háború után azt mondták, hogy koncentrációs táborban haltak meg. Egyikük padtársam volt, apránként megismertem őt és barátokká váltunk. A három társunk vétke csupán csak annyi volt, hogy zsidók voltak. Nem is igen értettük, hogy mit jelent ez. Brutálisan szembekerültünk az abszurditással, az igazságtalansággal, az erőszakkal. Felfedeztük az iszonyt. Attól a pillanattól kezdve más szemmel néztem a világot.” (*L'Espresso, 1987.*)

Korczak

Lengyel játékfilm, 1990

<http://www.imdb.com/title/tt0099949/>

Dr. Janus Korczak lengyel tudós, pedagógus igaz történetét nem először filmesítették meg, angol és francia televíziós mű is született sorsáról. A történet Varsó német megszállásával, 1939-ben kezdődik. A zsidó lakosságot gettóba kényszerítik. Sok árva gyermek is él a gettó falai között. Szüleiket elhurcolták, vagy belehaltak az állandó nélkülözésbe. Korczak doktor megszervezi a magára maradt gyerekek ételmezését, gondoskodik róluk. Amikor a gyerekeket is utoléri a deportálás réme, Korczaknak felajánlják, hogy kimenekítik a gettó poklából. Ő azonban nem hajlandó a rábízott gyermekektől megválni, noha jól tudja, mi vár rájuk, neveltjeivel együtt beszáll a vagonba, amely a treblinkai megsemmisítő táborba szállítja őket. A film utolsó, költői képsorain a vonat hirtelen megáll egy virágos réten, az ajtók kinyílnak, és Korczak egyenként lesegíti a gyerekeket a vonatról. A vonat utas nélkül marad, üresen áll az álomszerű tájban. Sajnos nem így történt.

Európa, Európa (Hitlerjunge Salomon)

Német–francia játékfilm, 1991

Rendezte: Agnieszka Holland

<http://www.imdb.com/title/tt0099776/>

A film az Izraelben élő Salomon Perel önéletrajzán alapszik. Egy Sally nevű fiúról szól, aki 1925-ben született lengyel-orosz származású, Németországban élő zsidó családban. A „kristályéjszaka” után, amikor a zsidó üzleteket a nácik feldúlták és megsemmisítették, köztük apja cipőboltját is, a család Lengyelországba, Łódzba menekül. A második világháború kitörésekor Sally egy orosz árvaházba kerül Grodnóba, ahol pionír lesz a kommunista ifjúsági mozgalomban. Amikor a németek behatolnak Oroszországba, Sally fogságba esik. Sikerül németnek tettetnie magát, és tizenhat évesen tolmács lesz a Wehrmacht-nál. Azt állítja, hogy Joseph Perjellnek hívják, és eléri, hogy egy idősebb tiszt, aki szíven viseli sorsát, Braunschweigba küldje egy elit Hitlerjugend iskolába, ahol megtanulja, hogyan kell felismerni a zsidókat. Egy nap Łódzba utazik, hogy megkeresse családját. Villamoson utazik át a gettón, a villamos elsötétített ablakain át egy villanásnyira anyját véli megpillantani. A iskolába beleszeret egy náci lányba, de retteg attól, hogy a lány felfedezi: körül van metélve. Szerencsére ez nem következik be. A háború végén a berlini bombázás után megadja magát az oroszoknak. Találkozik testvérével.

„Ebben a filmben a legfontosabb az identitás kérdése. Ki vagy? Magad választod a sorsodat, vagy valami abszurd fordulat határozza meg életed folyását? És olyan vagy-e, mint amilyennek érzed magad, vagy olyan, mint amilyennek mások látnak? Ez a fiú folyton változtatja az identitását, hogy életben maradhasson, jellemében az emberi sors abszurditását láthatjuk. Nagy lutri az egész élet, függetlenül attól, hogy német, orosz, kommunista vagy fasiszta vagy-e. De van egy dolog, amely Sallyt emlékezteti arra, hogy kicsoda: körül van metélve. Ha nem félne a leleplezéstől, hóhérrá is válhatna, mint sokan mások. ... Miközben forgattam a filmet Lengyelországban, a kommunizmus összeomlott. A hirtelen jött teljesen új rezsim szabad levegőjében Lengyelországban mindenki azt hajtogatta: »Visszatérünk Európába, ismét európaiak leszünk«, és én rájöttem, hogy két Európa van: a nagy kulturális és művészi értékek Európája és az emberiség nagy bűneinek Európája. Ezért van a szókettőzés a címben.” (*Magyar Lettre International*, 1997.)

Senkiföldje

Magyar játékfilm, 1993

Rendezte: Jeles András

<http://www.imdb.com/title/tt0108081/>

1944, Erdély, kisváros. Éva tizenhárom éves, és naplót vezet élete fontos eseményeiről. Egy esztendeje, hogy a születésnapján zsúrról elhurcolták a csendőrök az unokatestvérét, Münzer Mártát, szép piros biciklijé azóta is ott van a kapu alatt. A nagyapa patikáját Vitéz Szepesvári kapja meg, a nagymamának már nem köszön a jegyző. Tanyasi ismerőseik, akikhez a disznóvágás alkalmából szoktak kilátogatni, nem vállalják, hogy bárkit is elbújtsanak. Éva Copperfield Dáviddal tölti napjait, egyetlen társa a képzeletében életre keltett, hasonló sorsú kisfiú. Egymás után viszik el a városból a zsidó polgárokat, míg nekik is indulniuk kell. Otthonukba beköltözik egy csendőr.

„A Senkiföldje holokauszt-film. Sőt ez az egyetlen általam ismert játékfilm, amely a holokausztot teljes irracionálisában képes bemutatni. Egy kisváros 1944-es eseményeit a tizenhárom éves Éva naplójából ismerjük meg, aki egyszerűen nem érti, mi történik körülötte, miképp lehetséges az, hogy csak úgy elviszik az embert. Nem érti, és naivitása átragad a nézőre is: már mi sem értjük. A narrátor és a főszereplő Éva naplója egyszerre gyermeki módon ártatlan és naív, ugyanakkor világosan mutatja, ahogy a lány egyre tisztábban lát, egyre többet fog fel abból, ami történik vele, és egyre fásultabb lesz. A film végén már nyoma sincs a naivitásnak, inkább egyfajta koravén bölcsességet és beletörődést tükröznek Éva szavai. A film nem megmagyarázni vagy érthetőbbé akarja tenni a holokausztot, hanem éppen ellenkezőleg. Arra akar rádöbbenteni: megmagyarázhatatlan, hogy ez megtörténhetett.” (*Beszélő, 2000.*)

„Amit a Senkiföldje képekben ábrázol, azt a kor nyelve is kifejezte. Így idéztük fel akkoriban a közelmúltban velünk történeteket: akkor jött az összeköltözés, akkor jött a sárgacsillagos ház, akkor jött a gettó, akkor jött a bevagonírozás.” (De senki sem tudja azt megmondani, hogy „akkor jött a gázkamra”.) Ez a bizonyos „akkor jött” a külsődlegességet fejezte ki, azt, hogy mindehhez nekünk semmi közünk, hogy független tőlünk, habár velünk, azaz rajtunk történt meg. Nincs összefüggés a sors és a halál között. ... Mi, akik élünk, megtorpanunk a vagon ajtaja előtt. Onnan már nem kísérhetjük Évát tovább. Csak Orpheusnak engedtetett meg, hogy Eurydikéje után menjen az alvilágba. Jeles András kamerája azonban megállít bennünket, életben maradtakat, akik nem tudunk Orpheus módján énekelni, a pokol bejáratánál. Ezért tartom olyan igaznak ezt a filmet.” (*Zsidó sorsok magyar filmen. 2001.*)

**A varsói gettófelkelés krónikája Marek Edelman szemével
(Kronika powstania w getcie warszawskim wg Marka Edelmana)**

Lengyel dokumentumfilm, 1993

Rendezte: Jolanta Dylewska

<http://www.imdb.com/title/tt1045858/>

Marek Edelman, a varsói gettófelkelés egyik vezetője és túlélője emlékezik vissza az 1943. március 19-én kirobbant felkelésre. A három hétig tartó egyenlőtlen küzdelmet hetvenezer gettólakóból mindössze kétezren éltek túl, a többeket koncentrációs táborba hurcolták, ahonnan nem tértek vissza. A történetet a varsói gettó életéről készült, alig ismert dokumentumanyagok illusztrálják.

„Lengyelországban három és fél millió embert öltek meg. Egész családok, generációk tűntek el nyom nélkül a föld színéről. Néhányukat megörökítették a náci kamerák, másokról fotók maradtak csupán. Azt gondolom, hogy ha maradt film ezekről az emberekről, akkor azt oly módon kell feldolgozni hogy érezzük a jelenlétüket. Érzékelhető közelségbe akartam hozni őket azzal, hogy időt hagytam a nézőknek, hogy megnézzék és megjegyezzék ezeket az arcokat. Ahogyan a Bibliában mondják: csak az halott igazán, akit elfelejtettek. A film hozzásegít ahhoz, hogy valamit megértsünk saját magunkról is. Számomra a holokauszt nagyon fontos lecke, amit máig nem dolgoztunk fel. Nem tanultak belőle az emberek, nem vontak le belőle következtetést, szeretnék elfelejteni. A zsidók az üldözöttek szimbólumai. A szimbolikus jelentés nemcsak rájuk vonatkozik, hanem mindenkire, akit származása, hovatartozása, véleménye miatt üldöznek.” (Surányi Vera interjúja Jolanta Dylewskával: Akit elfelejtettek, csak az halott igazán. *Filmkultúra*, 1995.)

Jónás, aki a cethal gyomrában élt (Jona che visse nella balena)

Olasz–francia–magyar játékfilm, 1993

Rendezte: Roberto Faenza

<http://www.imdb.com/title/tt0107276/>

A film a lengyel származású holland atomfizikus, Jan Oberski önéletrajzi regénye alapján készült. A kis Jónás Amszterdamban él szüleivel, míg egy napon az egész családot koncentrációs táborba viszik. A táborban több száz különböző nemzetiségű zsidó család él összezsúfolva. A kis Jónás ide kerül, és itt él négyéves korától nyolcéves koráig, anélkül, hogy tudná az okát. A halál és a fájdalom világában nő fel, ahol a gyermekek játékai is durvák, kegyetlenek. Jónás havonta egyszer láthatja szüleit, e találkozásból meríti azt a lelki és fizikai erőt, amely lehetővé teszi számára, hogy szülei halála után kijusson a „bálna gyomrából”, a Bergen-Belsen-i koncentrációs táborból.

„Mindannyiunknak voltak negatív tapasztalataink, s mindannyiunknak az a feladata, hogy túlélje ezeket. Nincsen egyetlen óra sem az életemben, amikor ne jutnának eszembe ezek az évek, de ennek ellenére óriási bennem az életkedv, amelyet talán szüleim szeretetének köszönhetek.” (*L'Unità*, 1993.)

Schindler listája (Schindler's List)

Amerikai játékfilm, 1994

Rendezte: Steven Spielberg

<http://www.imdb.com/title/tt0108052/>

Amegtörtént eseményeket feldolgozó filmben Oscar Schindler Lengyelországban élő német üzletember pénzszerzési lehetőséget lát a németek hatalomra jutásában. Háztartási eszközöket és edényeket gyártó vállalatot létesít, csellel, megvesztegetéssel eléri, hogy a náciak szerződést kössenek vele, és alkalmazhasson olcsó zsidó munkásokat a gettólakók közül. 1942-ben a krakkói zsidókat a plaszovi koncentrációs táborba hurcolják egy alkoholista náci parancsnok irányításával, akinek kedvenc szórakozása erkélyéről zsidókra lövöldözni. Schindler eléri, hogy továbbra is alkalmazhat zsidó munkásokat, akik számára ez az egyetlen túlélési lehetőség. Schindler a sorozatos kegyetlenkedések és vérfürdő láttán fokozatosan ráébred, hogy emberek sorsa függ tőle. Schindler most már tudatosan kér még több zsidó munkást, és immár saját biztonságát is kockáztatja azért, hogy munkásait megtarthassa. Mire a németek elvesztik a háborút, Schindler elveszti minden vagyonát. Az életveszélyt is vállalva ment meg ezeregyszáz zsidót a biztos haláltól.

„A film alapjául szolgáló regény megjelent magyarul, Schindler bárkája címen. Íróját, Thomas Keneally ausztrál író és újságíró egy túlélő elbeszélése készítette arra, hogy megkeresse a még életben maradtakat. A hiteles forrásból összegyűjtött adatok és történetek nyomán írta meg 1982-ben regényét Oscar Schindlerről, a Lengyelországban élő német üzletemberről, a náci párt tagjáról.

Nem az a kérdés, miért kezdi el Schindler menteni a zsidókat, hanem az, honnan tudja, hogy a feladata most megváltozott. A film talán legszívemarkolóbb motívuma hordozza ezt az elemet: a piros kabátos kislány. A krakkói gettó kiürítését Schindler lóhátról nézi végig egy dombtetőről, ahonnan egyes embereket nem is lehet tisztán kivenni, de az világosan látszik, mi történik. Mondhatjuk, itt érti meg a szituációt. A piros kabát kiemeli a kislányt a tömegből, megmutatja az egyén szenvedését a tömegben. Schindler látja a piros kabátot. De éppen a nézőt kell rádöbbenenie az elbeszélésnek az individuális szenvedéstörténetre, arra, ami még felfogható a felfoghatatlanból. Megint nem »titokról« van szó. Nem hatmillió ember elpusztításáról, hanem arról, hogy e hatmillió között volt egy kislány, akinek talán piros volt a kabátja, aki talán megpróbált elbújni, akinek ez nem sikerült, és aki talán elpusztult. Csak ennyit kell megértenünk, csak ennyit kell átélnünk, s ebben a piros kabátban ott van a hatmillió. Schindler olyan ember, aki lát, és a film megmutatja, mit jelent ebben az esetben »látni«”.
(*Filmvilág*, 1994.)

Anikó

Magyar dokumentumfilm, 1995

Rendezte: Dénes Gábor

–

A film az egész világon Hanna Szenesként ismert Szenes Anna gyermekkorát, Izraelbe kerülését, a háború alatti katonai küldetését, elfogását, budapesti bebörtönzését és kivégzését idézi fel fotók, dokumentumok, nappalrészletek, társak, barátok, elsősorban bátyja visszaemlékezései alapján.

Elmondták-e?

Magyar dokumentumfilm, 1995

Rendezte: Jancsó Miklós

<http://www.imdb.com/title/tt3858370/>

Elmondták-e? – a rendező-mesélő Jancsó Miklós teszi fel ezt a kérdést a film nézőinek és azoknak a gyerekeknek, akiket végigvezet a Budapesti Történeti Múzeum Holokauszt Magyarországon című kiállításán. A film az Osztrák–Magyar Monarchia korától Magyarországról kiindulva vezet végig az eseményeken, amelyek a holokauszthoz vezettek.

„A film célja a tájékoztatás, hogy valamilyen módon közelebb hozzuk és megértessük, mi is történt. Hogy mi volt ez az örület. Volt egy ország itt a Duna-völgyében, amely a múlt században az emancipáció szempontjából Európa egyik legliberálisabb állama volt. És ez a liberális ország a húszas évek elején egyszer csak létrehozta az első zsidótörvényt Európában. És azután ez az ország eljut odáig, hogy a háború végén az utolsó pillanatban, amikor már csak a hülye nem tudta, hogy nem a nácik fogják megnyerni a háborút, több százezer zsidó magyar állampolgárt füstbe küldenek. Méghozzá olyan szervezettséggel, hogy öt hét alatt végre is hajtják. Hogyan lehet ezt megértetni a gyerekekkel, akik semmit nem tudnak, még akkor sem, ha családjukban érintettek élnek. Nem tudják felmérni, hogy mi ez, mert nem mesélt róla a családjuk. Hogyan lehet pedagógiai szempontból megközelíteni ezt a témát? Társadalomfilozófiai szempontból a holokauszt és minden más rasszizmus nem egyszerűen arról szól, hogy a józanabb vagy tisztességesebb emberek kiállnak az üldözöttek mellett, hanem arról, hogyan viszonyul az ember a világhoz. Vagyis a szabadságról. Ha valakinek a társadalmi helyzetét egyenlőtlenül kezeli egy jogrendszer vagy politikai mechanizmus, akkor ez ránk is vonatkozik, vagyis a mi szabadságunkat is alapvetően bántja.” (*Filmkultúra*, 1995.)

Anna Frank emlékezete (Anna Frank Remembered)

Angol dokumentumfilm, 1995

Rendezte: John Blair

<http://www.imdb.com/title/tt0112373/>

Korábban nem látott fotók, nemrégiben előkerült családi levelek, különleges archív filmszalagok révén dokumentálja a film a Frank család történetét. Ez az első olyan Anna Frankról szóló dokumentumfilm, amely az amszterdami Anna Frank Emlékházzal közösen készült.

Anna Frank 1942. június tizenkettedike és 1944. augusztus elseje között vezetett naplót: kezdetben csak magának írogatott, később, amikor megérett benne az elhatározás, hogy híres író nő lesz, elővette régi írásait és módszeresen átírta, javíttatta őket. Az volt a terve, hogy naplója alapján könyvet ír a háborúról, és hű képet fest benne a német megszállás éveiről Hollandiában. Korai halála – nem sokkal tizenhatodik születésnapja előtt vesztette életét a Bergen-Belsen-i koncentrációs táborban – megakadályozta terve megvalósításában.

Naplója 1947-ben jelent meg először, édesapjának, Otto Franknak, a család egyetlen túlélőjének a gondozásában. Azóta ötvennégy nyelvre fordították le, milliók olvassák a világ számos pontján. A művet színpadra is átdolgozták, és filmet is készítettek belőle.

Az élet szép (La vita é bella)

Olasz játékfilm, 1997

Rendezte: Roberto Benigni

<http://www.imdb.com/title/tt0130458/>

Guidót, feleségét és négyéves kisfiát koncentrációs táborba hurcolják Olaszországból. Guido azt hazudja fiának, hogy Auschwitz csupán játék. A játék lényege, hogy a nehézségek legyűrését pontozzák. Aki a legtöbb pontot gyűjti össze, az lesz a győztes, a jutalma pedig egy „igazi tank”. Mivel fogynak a „játék” résztvevői – egyre több fogolytársukat ölik meg –, Guidónak változtatni kell a szabályokon. Kisfiát elrejt egy sufni alá, ahonnan mindent lát. Elmondja neki, hogy most már más a játék lényege: nem szabad onnan elmozdulnia, bármi történjék is, mert elveszti a versenyt, és nem kapja meg a díjat sem. Guidót a sufni előtt viszik a vesztőhelyre, tudja, hogy kisfia figyel. Mókázó chaplini mozdulatokkal halad el hóhéraival a kisfiú előtt. Tudja, hogy a gyermek mindent lát, és azt is, hogy nem fogja megszegni a játékszabályt, hiszen akkor nem kap ajándékot. Egy gyors lövés-sorozatból következtethetünk az apa beteljesült sorsára. A gyermek csak akkor mozdul rejtékhelyéről, amikor valóban megjelenik az igazi, nagy tank „Győztünk”, üvölti önfeledten, és a felbukkanó anyja karjába rohan.

„Benigni ötlete nem komikus, hanem tragikus. Kétségkívül maga az ötlet, mint ahogy Guido figurája is, csak lassan bontakozik ki. Csak később értjük meg, hogy ez a lehetetlennek tűnő bevezetés mennyire szerves része a film – és az élet – dramaturgiájának. Amikor kezdjük már-már elviselhetetlennek érezni a főszereplő csetlés-botlását, a bohóc maszkja mögül lassan előlép a varázsló. Fölemeli a pálcáját, és ettől kezdve minden szó, minden filmkocka átszellemül. [...] A kisfiú elé végül odagördül a »játék«, az »igazi tank«. De akkorra már a történeten eluralkodik az elrontott játék fölötti gyász. Ezt a játékot másképpen úgy hívják, hogy civilizáció, emberség, szabadság, mindaz, amit az ember valaha értéknek tekintett. S amikor a megtalált édesanyja karjai közt a kisfiú felkiált: »Győztünk!«, ez a szó, a pillanat erejénél fogva, egy fájdalmas gyászkölteménnyel fölér.” (*Népszabadság, 1998.*)

Életvonat (Train de vie)

Francia–román játékfilm, 1998

Rendezte: Radu Mihaileanu

<http://www.imdb.com/title/tt0170705/>

A második világháború alatt egy kis román faluban a falubolondja figyelmezteti az ott élő zsidó közösséget a nácik közeledtére. Azt tanácsolja nekik, hogy építsenek fel egy „álvonatot”, amely a megszólalásig úgy néz ki, mint amelyet a németek használnak a zsidók deportálására, majd ezzel a vonattal haladjanak át az orosz határon, majd onnan Palesztinába. Gyűlést szerveznek, és végül megszavazzák az ötlet megvalósítását. A falu közössége lázas sürgölődésbe kezd, kijelölik maguk közül a zsidókat és a nácikat, ehhez megfelelő ruhákat varrnak, náci egyenruhákat és csíkos rabruhákat, csizmákat készítenek, vonatot festenek. A parázs veszekedéseket elsimítva végül minden készen áll, és a falu zsidó közössége megmenekül. Mindezt egy rab meséli, egy szögesdrót mögött állva.

„Befejezésül a rendező csavar még egyet ezen az amúgy is kacifántos helyzeten. Visszahozza premier plánban mutatva Slomo arcát a vászonra, amint éppen befejezi a történet mesélését. ... S ott látjuk Slomót csíkos sapkában és rabruhában, szögesdrótok mögött állva mesét mondani. Hogyan? Amit eddig láttunk-hallottunk a csodás megmenekülésről, lehet, hogy csak mese volt?! A fogoly Slomo fejében megszülető »gyógyszer« a túléléshez? Vágyteljesítő álom, avagy az abszurd valóságot a maga fegyverével, a mesei abszurdal legyőző valóságkorrekció? Mihaileanu filmjében ez az utolsó, az addig látottakat mintegy átértelmező meglepetés: az addig jóízűen kuncogó, néha hahotázó nézőtér hirtelen elcsendesül, még a levegő is megdermed néhány pillanatra. Akkor most hogy van ez a holokauszttal meg a nevetéssel?” (*Filmkultúra, 2000.*)

Emberekkel történt (1919–1944)

Magyar dokumentumfilm, 1994–1999

Rendezte: Fehéri Tamás

–

Hogyan jutottunk idáig? A magyarországi antiszemitizmus huszonöt évét, 1919-től 1944-ig tárja fel a film lépésről lépésre a történelmi, politikai és társadalmi események, mozzanatok bemutatásával, a kor dokumentumait – filmeket, fotókat, plakátokat, újságcikkeket – felhasználva.

„1999-ben – ötévi munka eredményeként – készült el az Emberekkel történt című dokumentumfilm a magyarországi antiszemitizmus 1919–1944 között történetéről. A témát kronologikus sorrendben taglaló alkotás bevezető, archív képsorai a fehér kesztyűs, cilinderes főrabbit mutatják, amint 1917-ben megáldja IV. Károlyt és Zita királynét. Képek egy elsüllyedt, véglegesen letűnt világból, amelyek a hazai zsidóság és a hatalom békés viszonyát hivatottak felidézni. A következő filmrészleteken már Horthy fővárosi bevonulását, különítményeseket és a zsidók legyilkolását propagáló, a Stürmer-típusú náci lapok stílusában készített plakátokat láthatunk. A film pontosan rekonstruálja az eseményeket, és egyszerre több funkciót is ellát. Egyrészt felbecsülhetetlen szolgálatot tesz mint felvilágosító-oktatófilm. Kellően részletgazdag, de mégsem vész el a részletekben. A kronologikus tárgyalásból nem maradt ki egyetlen fontosabb esemény sem, ugyanakkor felhívja a néző figyelmét a nagyobb összefüggésekre. Az Emberekkel történt azonban több mint oktatófilm: érdemi hozzászólás egy sor aktuális vitakérdéshez. A film epilógusában két Auschwitzban szolgáló SS-tiszt fotógyűjteményéből láthatunk részleteket, miközben Höss táborparancsnok naplójából hallunk részleteket a krematórium technikai tökéletesítésének nehézségeiről. A fotókon pedig sorsukra váró magyar állampolgárok.”
(*Filmvilág*, 2000.)

A holokauszt szemei

Magyar dokumentumfilm, 2000

Rendezte: Szász János

<http://www.imdb.com/title/tt0262468/>

A Steven Spielberg és a Shoah Túlélői Vizuális Történelmi Alapítvány öt ország filmrendezőjét kérte fel arra, hogy készítsen filmet a holokausztról. Magyarországról Szász János kapott megbízást a feladatra, aki a gyermekek szemszögéből mutatja be a holokausztot. A Magyarországon készült interjúk részleteiből összeállított dokumentumfilmben a túlélők mondanak el olyan történeteket, amelyeket gyermekként éltek át a holokauszt idején. A korabeli dokumentumokat is tartalmazó film keretét, vissza-visszatérő motívumát egy gyermek felolvasása adja, aki a zsidó élettel és a holokauszttal kapcsolatos szavakat és kifejezéseket betűzi ki egy lexikonból.

VISSZATEKINTÉS

A gyilkosok köztünk vannak (Die Mörder sind unter uns)

NDK játékfilm, 1946

Rendezte: Wolfgang Staudte

<http://www.imdb.com/title/tt0038769/>

Dr. Mertens a háború után visszatér Berlinbe, és alkohelmámorban igyekszik elfelejteni a múltat, a lengyelországi tömeges kivégzéseket. Egy koncentrációs táborból szabadult lány mozdítja ki ebből az állapotából, s az ő révén tudja meg, hogy egykori parancsnoka – Brückner százados, aki karácsonykor egy egész lengyel falut irtott ki – nem halt meg, hanem vállalkozóként viszonylag jól él.

Mertens megpróbál igazságot szolgáltatni, de ismétlődő kísérletezései ellenére sem sikerül lelőnie Brücknert. Éppen ez hangsúlyozza: a gyilkosok köztünk vannak.

„Staudte háború utáni időről szóló pesszimista drámája az első, a háború utáni Németországban készített film. A művet a DEFA-nál forgatták, s a szovjet megszálló hatóságok cenzúrázták. Eredetileg dr. Mertens megöli Brücknert, azonban a szovjet cenzorok megtiltják az önbíráskodás propagandáját. Ellentétben a háború utáni időszak sok más német produkciójával, Wolfgang Staudte komolyan foglalkozik a felelősség kérdésével.” (*A film krónikája*, 1995.)

Budapesti tavasz

Magyar játékfilm, 1955

Rendezte: Mária Félis

<http://www.imdb.com/title/tt0047903/>

1944 karácsonyán a Budapest körül bezáruló szovjet ostromgyűrűn még átjut a katonaszökevény Pintér Zoltán és Gázsó Bertalan. Pintér nyugatra menekült hozzátartozóinak elhagyott lakását szemeli ki búvóhelyül, hogy ott vészeljék át az ostrom napjait. A lakás azonban nem üres, Pintér távoli rokonai, Turnovszkyék laknak benne. Karácsony este van. Az ünnepélyes hangulatot szirénazúgás és ágyúdörgés zavarja meg, mindenki az óvóhelyre rohan. Zoltánt visszaküldik a lakásba egy ottfelejtett bőröndért. Felfedezi, hogy van még valaki a lakásban, egy fiatal lány, Jutka, akit Turnovszkyék még előle is rejtegettek. A lány zsidó származása miatt bujkál itt. Telnek a napok, Zoltán és Jutka között szerelem szövődik. Gázsó a partizánokhoz keres kapcsolatot, Zoltán csak túl akarja élni az egészet. Közben riasztó hírek érkeznek arról, hogy a csillagos házakban élőket összegyűjtik és a Dunába lövik. Turnovszkyékban is nő a félelem, már jobban szeretnék, ha a lány elmenne. Másnap Jutka fogja a bőröndjét, és titokban távozik a házból. Utoljára a Duna-parton látjuk, amint sok társával együtt kivégzik. Zoltán kétségbeesetten indul a lány keresésére, de mire a rakpartra ér, csak a kivégzettek cipőit találja. Most már harcolni akar ő is. Fegyvert kér, és csatlakozik Gázsóhoz. A szovjet csapatok bevonulnak Budapestre, béke van.

„Ha visszagondolok arra az időre, amikor a filmet csináltam, egyáltalán nem egy szerelmi történet izgatott, hanem elsődlegesen a döntés problematikája. Az, hogy az embernek döntenie kell, hová tartozik, hogy nincs középút. Különösen jellemző ez 1944-ra, amikor mindenkinek állást kellett foglalnia, ha embernek akarta érezni magát. Hogy lényegében a személyes boldogság is attól függött, miként alakul a világ, és nincs társadalmon kívüliség, hogy a személyes sors összefüggött egy ország vagy egy nép sorsával.” (*Szabó István interjúja Mária Félisszel: Ötlettől a filmig*, 1970.)

Apa

Magyar játékfilm 1966

Rendezte: Szabó István

<http://www.imdb.com/title/tt0060116/>

A kis Takó Bence Budapest felszabadulásakor veszítette el orvos édesapját. Hiányát saját képzeletével tölti be. Apja használati tárgyaival – órájával, vöröskeresztes karszalagjával, orvosi táskával, szemüvegével, bőrkabátjával – személye köré legendát sző. Gondolataiban az Apa hős partizánna lesz, aki élete kockáztatásával embereket ment, aki háztetőkön menekül, és puszta kézzel végez üldözőivel. Sőt, a május elsejei felvonuláson apja képét látja bele a transzparenszekbe is, ő a „bölcsezér”. Idővel azonban egyre nyomasztóbbá válik számára ez az álomvilág. Lassan kinövi apja holmijait, elkezd az egyetemet, és egyre ritkábban menekül apja mítoszához. A film mozaikszerű építkezésében több apró, többretegű jelenet világítja meg a Fiú magára ébredését. Ilyen jelenet az is, amikor társaival statisztálni mennek, hogy zsebpénzt keressenek. A film jelenetében deportáltakat hajtanak át a Lánchídon. Mindenre felvarrják a sárga csillagot. Kínosan nevetgélnek, heccelődnek. Anni, a Fiú szerelme az egyetlen, aki igazi sorsát éli meg a jelenetben. Deportált és meggyilkolt szülei helyébe képzelettel magát. A filmesek sürgető kiabálása félelmetes emlékeket ébreszt benne. Hirtelen a Fiút kiragadják a sorból, és letépve róla a sárga csillagot nyilas karszalagot kap. Üldözöttből üldöző lesz. Az élmény és Anni múltjának megismerése személyiségfejlődésének fontos állomásává válik. Takó Bence lassan ráébred: magának kell döntenie különböző helyzetekben, magának kell kialakítania a világhoz való viszonyát.

„Az »Apa« alakjának mesebeli hőssé növesztése a Fiú számára lelki szükséglet, maga az életösztön. Kell valaki, aki mérce és szabály, aki életével és halálával példa és jelkép, kell valaki, akihez kötődhet, akire hivatkozhat, akire felnézhet. Ez a kitalált Apa csak nagyon laza szálakkal kötődik a valóságos apához – talán nem is hasonlít rá. Annál erősebb a fiúhoz való kötöttsége: hisz megoldást jelent minden olyan helyzetben, ahol döntenie, választania kell, ahol kisebb nagyobb kellemetlenségeket kell elkerülnie. Az Apa így lesz indok és hivatás, biztos alap a mindennapok dilemmáiban – megkönnyítve a mindennapokat, de ugyanakkor meg is hamisítva őket.” (*Film Színház Muzsika, 1966.*)

„A lány alakjában fogalmazza meg Szabó a kényes problémákat, amelyeket már próbáltak érinteni mások is, de nem mondta végig eddig senki. A vallás nélkül felnőtt mai fiatalember gondját, aki a továbbélő zsidókérdéssel vívódik. Megint csak egy »Mi vagyok én?« A történet szerint ez a zsidó lány az egyik serkentője Takó magára ébredésének. ... Az Apa minden részlete egyetlen gondolatot szolgál: a mai huszonéveseknek meg kell szabadulniuk az illúzióktól, a szülők árnyékától és a történelem árnyaitól. Az egész film a tegnappal való szembesítés és ezen belül önvizsgálat és biztatás.” (*Filmkultúra, 1966.*)

Midőn a vér...

Magyar dokumentumfilm, 1994

Rendezte: Kőszegi Edit, Simó Sándor, Surányi András

<http://www.imdb.com/title/tt4574826/>

Az 1882-es tiszaezlári per az egész világot megrázta, s az 1883-as felmentés után azt gondolnánk, az igazság diadalmaskodott, s ez volt az utolsó „vérvád”-per. De a vérvádak a holokauszt után is léteztek. A film két magyarországi esetet mutat be szemtanúk, áldozatok, résztvevők, hatósági emberek visszaemlékezésein keresztül. Kunmadarason 1946-ban Auschwitzból visszatért embereket vertek agyon egy hisztérikus nő vádjára nyomán. Senki sem tűnt el, valódi ürügy sem kellett ahhoz, hogy tomboljon a gyűlölet. Szegváron egy fiatal lány halála elég volt a pogrom kirobbanásához, s a faluban még ma is vannak olyanok, akik nem tartják kizártnak, hogy a lánynak a zsidók vérének vették.

Utószezon

Magyar játékfilm, 1966

Rendezte: Fábri Zoltán

<http://www.imdb.com/title/tt0061146/>

1961, Budapest. Ebben évben állították az izraeli bíróság elé a tömeggyilkos SS-tisztet, Adolf Eichmann. A film elején többször felbukkan az újságok címlapján Eichmann fotója. A pályaudvari restiben söröző öt öreg nyugdíjas elhatározza, hogy megviccelik távolmaradó társukat, Kerekes patikust. Beidézik a járási főkapitányságra „egy bizonyos ügyben”. Kerekes agyában a két dolog összekapcsolódik, Eichmann fotója és beidézése között összefüggést sejt: most lelepleződött. Fölidéződik benne a múlt, 1944. Kerekes mint patikussegéd Szilágyiéknál, egy kisvárosi gyógyszerészházaspárnál állt alkalmazásban. A zsidó házaspár hamis papírokkal próbálta átvészelni a háborút. A csendőrkapitány, Kerekes egykori osztálytársa és barátja megkérdezte Kerekest, hogy nem tud-e bujkáló zsidókról. Kerekes így felelt: „hacsak” Szilágyiék nem. E „hacsak” miatt Szilágyiékot deportálják. Kerekes a „hacsak” miatt bűnösnek érzi magát. Bár kiderült, hogy társai csak tréfát űztek vele, nem nyugszik meg. Barátait – köztük a haláltábor túlélő Laufer bácsit – arra kéri, hogy folytassanak le egy házi bírósági tárgyalást ellene. Az „álbíróság” végül is felmenti Kerekest, akinek nem sikerült megbűnhődnie. Így aztán kedélyesen tovább sörözgetnek együtt a kocsmában, Kerekes, Laufer bácsi és a többiek.

„A szembenézési kísérlet tehát végképp kudarcba fűlt, s az erkölcsi vizsgán mindenki megbukott. Fábri filmje – közvetve – mégiscsak inkább a felmentés vagy legalábbis valamiféle »kiegyensúlyozás« irányába mutat. A film tehát fontos kísérlet volt a hatvanas években a holokauszt feldolgozására és a gyázmunka megindítására, de végső soron ugyanúgy kudarc maradt, mint a szembenézi kísérlet.” (*Zsidó sorsok magyar filmen. 2001.*)

Bánat és irgalom (Le chagrin et la pitié)

NSZK–svájci dokumentumfilm, 1970

Rendezte: Marcel Ophüls

<http://www.imdb.com/title/tt0066904/>

A film egy francia kisváros, Clermont-Ferrand krónikája a német megszállás és az ellenállás éve alatt. Itt is megalakult az ellenállási mozgalom, itt is voltak perek, deportálások, mint Franciaország más részein. Az alkotók nyolc hónapon át járják az országot, sőt a világot, híres és hírhedt emberekkel készítettek interjúkat, majd összeállították filmjüket. A beszélgetéseket archívumokban, levéltárakban, könyvtárakban fellelt anyagokkal egészítették ki. A dokumentumfilm először mutatja be hitelesen, hogy milyen állapotok uralkodtak Clermont-Ferrand városában a német megszállás idején. A Bánat és irgalom fordulópontot jelentett a kollaboráció, a megszállás és az ellenállás filmfeldolgozásainak történetében. Rávilágít a francia polgárok németekkel való széles körű együttműködésére és a megszállás alatti passzivitásukra is. A film ellentmond mindannak, ami a Vichy-kormány időszakáról addig (1971) a francia köztudatban élt. Elkészülésekor a Francia Televízió azzal az indokkal tagadta meg a film sugárzását, hogy a kényes témát túlságosan nyíltan kezelte.

„A Bánat és irgalom azon ritka filmek közé tartozik, amelyek nem a heroikus, patetikus nagy pillanatokot elevenítik fel. Éppen ellenkezőleg, a banális hétköznapiak egymásutánjának ritmusát, olykor megmagyarázhatatlan furcsaságát, hogy valóban mindenki számára nyilvánvaló legyen, a történelmet az egyszerű, háttérben élő ember »csinálja«. (...) Marcel Ophüls filmje egy dologra mindenképpen megtanított, sőt rádöbentett mindenkit. A leplezetéssel elpazarolt évek, a titkos, belső szégyenkezés nem szabadítanak meg a múlt nyomasztó árnyától, csak egy új, bátor, ha kell kegyetlenül őszinte felelősségérzet vethet véget a túl hosszú nyúlt vívódásoknak.” (*Cinéma 71, 1971.*)

A látogatás

Magyar dokumentumfilm, 1982

Rendezte: B. Révész László

–

Ez a film: utazás a múltba. Edith Bruck Olaszországban élő író nő visszalátogat gyermekkorá színterére, Tiszakarádra, ahonnan 1944-ben szüleivel együtt elhurcolták. 1945-ben túlélve a koncentrációs táborok borzalmát a második magyar transzporttal hazament falujába, ahová rajta kívül senki nem jött vissza az elhurcoltak közül. Ekkor a falubeliek zavarták el, már nem számítottak visszatérésére. Ez volt az a pont, amikor úgy döntött, hogy végleg elhagyja ezt az országot. Olaszországba került, ahol közismert íróvá vált. Könyveinek vissza-visszatérő gondolata fájdalmas emlékü gyermekkorá, a fajgyűlölet, az üldöztetés. Kétszer jött vissza Magyarországra. Először 1962-ben, másodszer a film készülése idején, 1981-ben. Ekkor már azzal a szándékkal, hogy megbéküljön emlékeivel, az országgal, magával. A kamera Bruck Edith múltjával való fájdalmas találkozását rögzíti.

Az író nő munkáiról, életéről a filmben barátai nyilatkoznak, többek között Cezare Zavattini olasz filmrendező, Nelo Risi költő, filmrendező, Mérei Ferenc pszichológus, valamint magyar író kollégái: Mándy Iván, Lázár István, Ember Mária, Illyés Gyula, Majtényi Zoltán.

Társasutazás

Magyar dokumentumfilm, 1985

Rendezte: Gazdag Gyula

<http://www.imdb.com/title/tt0090227/>

A film ötletét egy újsághirdetés indította el. Egy utazási iroda társasutazást szervezett Auschwitzba és Birkenaubá. A rendező stábjával együtt felszáll a buszra, és együtt utazik a holokauszt túlélőivel, rokonokkal, ismerősökkel Auschwitzba és Birkenaubá, miközben filmezi a történeteket. Az auschwitzi haláltábor már csak a túlélők emlékezete és a bejárat cinikus felirata őrzi: Arbeit macht frei (A munka szabaddá tesz). Az üres, sivár barakkok és épületek látványa nem utal arra, hogy valaha itt emberek millióit gyilkolták le. A csoportot bőbeszédű idegenvezető várta a kapunál, mint bárhol a világon a turista nevezetességénél. Auschwitz turistalátványossággá vált. Miért jöttek ide ezek az emberek? Emlékezni? Választ keresni a gyötrő kérdésre: hogyan történhetett meg? Hogyan volt lehetséges? Vagy talán egy másik kérdésre választ kapni? Mit kell tenni ahhoz, hogy soha ne ismétlődessen meg újra? Barázdált arcok, lehajtott fejek és kétségbeesett küzdelem az érzelmek elfojtásáért. Egy társasutazás tagjai, akiket próbára tesz a múlt, amely időről időre utat tör magának a jelenben.

„Engem ezek az emberek érdekeltek, akik számomra nem elsősorban zsidók, hanem meggyötört, sokat szenvedett öregemberek. Végző soron engem az izgat, hogyan történhetett meg, hogy egyik napról a másikra olyan törvényt lehetett hozni, amely emberek egy csoportjának egyszerűen megtiltotta, hogy iskolába járjanak, ők pedig tudomásul vették. Hogyan történhetett meg, hogy egyik napról a másikra megkülönböztető jel viselésére kötelezték őket, s így megszűntek egyenrangú állampolgárokká lenni? És hogyan történhetett az meg, hogy fölpackolták őket egy tehervagonba, és elvitték őket hatszáz kilométernyire az országtól, aztán balra vagy jobbra állították, és beküldték őket a gázkamrába? Vajon hogyan képes ezt az emberi elme feldolgozni? Vajon hogyan lehet ezzel a tudattal együtt élni? Ezt a problémát nem tartom szorosan Auschwitzhoz kötődőnek. Hozzá tartozik a mindennapi gondolkodáshoz, állandó készenléti állapotot jelent, s ehhez biztosan nagyon fontos tanulságokat ad az, amit én ezektől az emberektől megtanultam, amit ezekről az emberekről megtudtam.” (Filmkultúra, 1985.)

Shoah

Francia–svájci dokumentumfilm, 1985

Rendezte: Claude Lanzmann

<http://www.imdb.com/title/tt0090015/>

A Shoah héber szó, jelentése: vihar, vész, megsemmisítés. Ez a címe Lanzmann több mint kilencórás dokumentumfilmjének, amely az Endlösung, a „végső megoldás” borzalmát próbálja felidézni a mozivászonon. Bár a haláltáborok világáról fennmaradt néhány fotó, sőt film is, a francia rendező nem használta fel őket. Ő az utolsó szemtanúkat kívánta megszólaltatni. Lanzmann bejárta kamerájával a tömeggyilkosságok egykori színhelyeit, a falvakat, pályaudvarokat, zöldellő és virágzó réteken keresi a valamikori haláltáborokat és tömegsírokat. De itt nem is a kép a fontos, hanem a szemtanúk – túlélők és egykori hóhéraik – visszaemlékezése. „Ahhoz, hogy elmeséljék, mit láttak, mi történt velük, a legmagasabb árat kell fizetniük – az újbóli megélést. Nem visszaemlékezni, hanem még egyszer átélni. Ez az igazság ára: ezt az igazságot akartam kideríteni és továbbadni.” (Claude Lanzmann) „Simone de Beauvoir szerint a jelennek és a múltnak ez a szétválaszthatatlan egybeesése okozza a film mágikus hatását. A rendező tehát nem emlékezni és emlékeztetni akar, hanem alászállni a múlt és a személyiség olyan mélyrétegeibe, melyeket maguk a megszólaltatottak is rég eltemetettnek véltek.” (*Filmkultúra, 1990.*)

„A náci terv sajátossága abban rejlett, hogy nemcsak a zsidók kiirtására törekedett, hanem arra is, hogy megsemmisítse a megsemmisítést. Vagyis: eltüntessen minden nyomot, amely a bűntényre utalna. Céljuk az volt, hogy megsemmisítsék az emlékezetet. Biztos vagyok benne, hogy a shoah nem hasonlítható semmilyen más bűntényhez az emberiség történetében. Egyedülálló és előzmények nélküli. A történelemben fordulópontot jelentett, és azért vált ma referenciává, hivatkozási alappá. Szarajevóval kapcsolatban most azt kérdezik az emberek, hogyan hagyhatja a világ, hogy még egyszer megtörténjen az, ami a varsói gettóban megtörtént. De nem helyes ez a hivatkozási alap. Szarajevó minden borzalma ellenére nem a varsói gettó. Szarajevóban polgárháború folyik. Mindenkinek van fegyvere. Kambodzsában is másról volt szó. És ha arra a kérdésre akarok válaszolni, hogy ez vajon újra megtörténhet-e, azt válaszolom, hogy nem tudom, de nem hiszem. Kilencórás filmet készítettem, tizenegy évig dolgoztam azon, hogy megmutassam, mi az, ami semmihez sem hasonlítható. A történelemnek van egy olyan pillanata, amikor megáll.” (*Filmkultúra, 1993.*)

Mondani a mondhatatlant – Elie Wiesel üzenete

Magyar dokumentumfilm, 1996

Rendezte: Elek Judit

<http://www.imdb.com/title/tt0117075/>

„A halottakért és az élőkért tanúskodnunk kell” – idézi Elie Wiesel Nobel-békedíjas író a washingtoni holokauszt-émlékkiállítás. Ebben a filmben Elie Wiesel tanúskodik. Szülőhelyéről elindulva Auschwitz-Birkenau át Buchenwaldig végigjárja egykori deportálásának útját. Lírai hangvétellű belső monológja és a korabeli dokumentumok képi kifejező ereje megrázóan tárja fel emlékeit.

Elie Wieselt, a Nobel-békedíjas író tizenöt éves korában hurcolták el családjával együtt Romániából az auschwitzi koncentrációs táborba. Apját, anyját és húgát megölték. Az irtózatossá szenvedéseket túlélve, Elie Wiesel világszerte ismert íróvá, tanárrá és békeharcossá vált, aki mindig szót emelt az elnyomottakért. Írásból, beszédeiből ismerte meg a világ a huszadik század tragédiáját, melyet ő nevezett először holokausztnak.

A háború után Elie Wiesel elhatározta, hogy élettörténetét megismerteti a világgal. Könyve, *Az éjszaka*, egyike a holokausztról szóló klasszikus műveknek. Ezt követően számos könyve, publikációja, esszéje jelent meg, foglalkozott judaisztikával is. Egész életét és munkásságát az áldozatoknak szentelte.

A napfény íze (Sunshine)

Osztrák–kanadai–német–magyar játékfilm, 1999

Rendezte: Szabó István

<http://www.imdb.com/title/tt0145503/>

Vannak dolgok, melyek sosem változnak. A titkolt és a világ előtt is vállalt szerelem, a szégyellt és mégis felszínre kerülő szenvedély, a siker és a bukás, a tragédia és a boldogság aránya örök. Így van ez a Sonnenschein család életében is: a három generáció históriája magába foglal mindent, ami a 20. században Magyarországon megtörtént egy családdal.

A történet a századfordulón kezdődik, és egészen a hatvanas évekig vezetí nézőit. Egy család sorsát követjük nyomon, de egy országot is: a II. világháborúval és 1956-tal, a tragédia s a boldogság perceivel...

„A film nem a zsidóság asszimilációjáról szól, az csak példa. Arról szól, hogy ebben a most már múltó 20. században, tehát a modern társadalomban minden család, minden ember identifikációs kényszer előtt áll. Jövünk a magunk kis családi hagyományaiból, egy tradicionálisabb, »első fokú« világból, és belekerülünk egy nagyobb társadalmi szerkezetbe, ahol intézmények, politikai és más szervezetek, világnézetek, magatartásformák és erkölcsök útvesztőjébe érkezünk. Ez mindenkinek iszonyú terhet tesz a vállára, társadalmi, lelki és szellemi értelemben egyaránt. Ha jól meggondoljuk, erről szól az egész modern irodalom Defoe Moll Flandersétől kezdve a Doktor Faustusig, az Ulyssesig, vagy Nádas Péter Emlékiratáig. Nincs különbség zsidó és nem zsidó között. A faluról jött parasztgyerek, a városi kispolgár, a dzsenti középosztály fia, a proletár, sőt más oldalról az arisztokrata sarj ugyanilyen válaszút elé kerül, mit csináljon az establishmentnek azzal a világával, amely kitarul előtte. Azonosuljon-e vele, és mennyire? Vagy ne azonosuljon, de akkor mit tegyen? Forradalmár legyen, vagy hagyja magát” (*Élet és Irodalom*, 2000.)

„Több mint ötvenöt évnek kellett eltelnie a holokauszt óta és bizony a rendszerváltozásból is tíz esztendőnek ahhoz, hogy a magyar társadalom ne csak szembe merjen nézni a történetekkel, de talán végre felelősséggel, a belső önvizsgálat igényével, szándékával, kellő önerővel tekintszen a történetekre, hogy egyszer és mindenkor lezárhasson egy szégyenteljes, előítéletektől, lelkiismeret-furdalástól terhes, elhallgatott, zavarosan kezelt »problémakomplexumot«.” (*Népszava*, 2000.)

„A hatalmas vitákat kiváltó *A napfény íze* összegző munka. A történet váza, a benne szereplő karakterek, az emberi sorsok már megjelentek Szabó számos előző munkáiban is. A korábban finom utalásokban, alig elkapható jelzetekben megjelenő alakjait ezúttal tiszta, világos, látványos, végletekig konkretizált filmbe helyezi. *A napfény íze* monumentális képeskönyv: olyan nagyszabású munka, amelynek pusztá létrejötte korszakhatároló jelentőséggel bír.” (Halász Tamás: *Az illusztrációtól a nagytotálig. Zsidó sorsok magyar filmen*. 2001.)

A zongorista (The Pianist)

Francia–angol–német–lengyel–holland játékfilm, 2002

Rendezte: Roman Polanski

<http://www.imdb.com/title/tt0253474/>

1939 szeptembere, Varsó. Wladyslaw Szpilman zsidó származású, ünnepeelt lengyel zongoraművész a megtámadott város egyik rádióstúdiójában dolgozik, amikor megkezdődnek a bombázások. A felvétel félbeszakad, Wladyslaw hazatér. Otthon szülei és testvérei megpróbálják eldönteni, mit vigyenek magukkal, ha a növekvő náci fenyegetés miatt menekülniük kell Varsóból. Wladyslaw nem akarja elhagyni Varsót, Lengyelországot, mivel szereti szülővárosát, hazáját. Ezer szállal kötődik a házakhoz, terekhez, kávézókhöz, koncerttermekhez, stúdiókhoz, az őt művészként tisztelő varsóiakhoz, zsidókhoz és keresztényekhez egyaránt, s nem akarja elhagyni szerelmét Dorotát, a fiatal csellistát. A háború előtt konszolidált körülmények között élő Szpilman család egyre több és több megaláztatást kénytelen elviselni a növekvő antiszemitizmus miatt. Egyre több ponton szembesül a morális és fizikai ellehetetlenülés veszélyeivel. Családja bekényszerül a fallal körülvett varsói gettóba, és megpróbálnak alkalmazkodni az ottani élethez.

A család egyik rokona, Itzak Heller kollaborál a nációkkal, és azt akarja, hogy Wladyslaw és öccse, Henryk csatlakozzanak a zsidó rendőrséghez, de a fivérek visszautasítják az ajánlatot. Miközben megpróbálnak a gettón belüli egyik zenés szórakozóhelyen muzsikálással pénzt keresni, hogy eltartsák a családot, a körülmények egyre rosszabbra fordulnak. Megkezdődik a varsói gettóba zsúfolt több százezer zsidó család deportálásának előkészítése. A film döbbenetes erejű képekben mutatja be az elhurcolásukra várakozók gyötrelmes félelmekkel teli pillanatait. Az étlen-szomjan várakozó tömeg kiszolgáltatottsága elemi erővel mutatja meg a holokauszt igazi lényegét, a minden ok nélküli megaláztatást, az emberek fizikai elpusztítását.

A Szpilman család minden tagját deportálják, kivéve Wladyslawot, akit Itzak, a zsidó gettórendőr kirángat a sorból. Benek, annak az étteremnek a tulajdonosa, ahol korábban zongorázott, elbűjtatja Wladyslawot, de a helyzete egyre rosszabbra fordul, menekülnie kell. A zongorista a földalatti mozgalmnál keres segítséget, amely különböző védett házakba bújtatja el őt, ahol látszólag biztonságban él, de nagyon megviseli az egyedüllét, a világtól való elzártság. Vannak olyan bűvőhelyek, ahol bőséges élelem várja, másutt azonban az élelem és a víz hiánya gyötrő napokat hoz számára. Mindennél elviselhetlenebb azonban a zongorázás, a zene hiánya. Hatalmas kísértéssel szembesül egyik bűvőhelyén, amikor nap nap után egy zongora előtt ül, de nem szólaltathat meg egyetlen hangot sem, mivel ez a környezete számára jelt adna rejtőzéséről, s veszélybe sodorná őt és mindazokat, akik segítik.

A varsói gettó 1943-as felkelését követően Wladyslaw megint önmaga lehet. Dorota és mások, többek között a német Hosenfeld százados segítségével a zongorista megpróbálkozik a túléléssel, amíg véget nem ér a háború. A történet érdekes eleme a német tiszt szerepe Wladyslaw életben tartásában.

A történet a háborút túlélő Wladyslaw Szpilman koncertjének képeivel zárul. A zongorista műsorát közvetíti a rádió, amely egy Varsó környéki német foglyokat őrző tábor hangszóróján is hallatszik. Ebben a táborban őrzik Hosenfeld századost, aki az öröknek üvöltve kiabálja, hogy ismeri Szpilmant, ő mentette meg. De szavait az orosz örök nem értik. Polanski ezzel a képsorral mondja el a nézőnek a sokat idézet mondatot: C'est la guerre! – Ez a háború! Tegyük hozzá, ilyen értelmetlen, ilyen ember-telen. (*Schüttler Tamás*)

Porrá zúzott álmok (Out of the Ashes)

Amerikai játékfilm, 2003

Rendezte: Joseph Sargent

<http://www.imdb.com/title/tt0311210/>

Gisella Perl szegedi orvosnőt 1944 nyarán a szegedi gettóból egész családjával együtt deportálják. Fia, férje, testvére, szülei, minden családtagja a táborba érkezést követően elpusztul. Orvosként, a náci hóhérok minden gáztettével szembesülve, túléli Auschwitzot, és Amerikába emigrál. Az állampolgárságról döntő esküdteket egy túlélő értesíti, hogy dr. Gisella Perl az egyik gyengélkedő orvosaként egyrészt terhes nők százain hajtott végre magzatelhajtást, másrészt tisztázatlan kapcsolatban állt dr. Mengelével, az auschwitzi koncentrációs tábor hírhedt orvosával, aki a szó legszorosabb értelmében véve élet és halál ura volt.

A filmben a három esküdt kérdései nyomán idézi fel a doktornő a megrázó történetet. A frissen érkezett magyar női foglyok közül a német őrség és Mengele doktor pánik nélkül akarja kiválogatni és gyorsan megsemmisíteni a terhesen érkezett nőket. Gisella Perl akaratán kívül használja fel a tábori vezetés arra, hogy meggyőzze a terhes anyákat arról, hogy a saját érdekükben önként menjenek egy terhesgondozó otthonba. Az anyák hallgatnak a magyar doktornő szavára, és felmennek az értük jövő vöröskeresztes teherautóra, amely rögtön a gázkamrákba viszi őket.

Gisella Perl fogolytársai döböntik rá, hogy milyen szörnyű tömeggyilkossághoz asszisztált. Ekkor elhatározza, hogy minden terhes nőt rábeszél arra, hogy szabaduljon meg magzatától, mivel így megnő az esélye arra, hogy túlélje Auschwitzot, a holokauszt poklát. 1944 őszén-telén nem teljesen alaptalan az a remény, hogy a tábort vagy az oroszok, vagy a szövetségesek felszabadítják. Az esetleges túlélő nők kiheverve a rettenetes megpróbáltatásokat még szülhetnek újabb zsidó gyermekeket, és így meghiúsulhat a holokauszt lényege, a zsidó nép elpusztítása.

A tábori kórházban minden gyógyszer és komolyabb orvosi műszer nélkül kell gyógyítani a zsidó orvosnőknek, kápók és minden emberi vonást elvesztett német katonanők felügyelete mellett. Gisella Perl a hozzá kerülő betegek között a túlélési esélyeket mérlegelve kénytelen „rangsorolni”, annak a betegnek helyet biztosítani, akit még meg lehet menteni. Ebből iszonyafftos konfliktusokat kénytelen megélni a doktornő. Olyan tettekre is rákényszerül, amely a hippokratészi eskü betűjének, szellemének megsértése, megtagadása. Amikor az esküdt bírákból álló bizottság tagjai kérdőre vonják azokért a tettekért, amelyekről ő maga is tudja, hogy normális viszonyok között megengedhetetlenek, az orvosi hivatással összeegyeztethetetlenek, az esküdtek arcába vágja, hogy csak az értheti meg tetteit, aki megélte Auschwitzot, a holokauszt borzalmát. Gisella Perl története azt példázza, hogy egy embertelen, ordas eszme által vezérelt világban milyen iszonyatos nehéz összeegyeztetni a fizikai túlélést az emberségre, a morális tisztaságra alapozott világ erkölcsi szabályrendszerével.

Gisella Perl az esküdtek nem találják bűnösnek, s megkapja az amerikai állampolgárságot. Az erkölcsi vád alól felmentik, ő maga azonban, noha tudja, hogy nők százait mentette meg, egy életen át nem tud szabadulni a saját és mások túlélése érdekében elkövetett borzalmak erkölcsi terhétől. Perl doktornő elhatározza, hogy további életét annak szenteli, hogy minél több szabad zsidó gyermek születhessen, s teljesebben be a bibliai parancs. A film záró képsorában egy Amerikában élő, szegedről kivándorolt fiatal anya szülését vezeti le, akinek gyermekét ő vette el Auschwitzban, s mivel a magzat már életképes volt, ő ölte meg s tüntette el annak érdekében, hogy édesanyja túlélje a tábort.

Gisella Perl hosszú életet élt, Amerikában és később Izraelben gyermekek ezreit segítette világra. A film címe azonban arra utal, hogy az egykori hippokratészi esküt letevő fiatal orvosnő életről és munkáról szőtt álmait – a megannyi világra segített gyermek élete ellenére – széttörte egy örült, emberellenes eszme. (*Schüttler Tamás*)

Az örvény

Magyar dokumentumfilm, 1996

Rendezte: Forgács Péter

<http://www.imdb.com/title/tt0131156/>

Egy szegedi zsidó család életének különböző eseményeit láthatjuk Pető György 1938 és 1944 között forgatott amatőr filmjében, amelyet a rendező korabeli híradó- és archív anyagokkal egészített ki. A filmkockákon egy átlagos polgárcsalád éli színesen és derűsen mindennapi életét: utazgatnak, baráti összejöveteleket tartanak, strandra és kávéházba járnak, majd gyermekük születik. Semmi sem utal a közelgő veszélyre. Pető György a munkaszolgálatba is magával vitte kameráját. Az 1940 ősztől 1941 tavaszáig készített felvételeken semmi nyoma nincs erőszaknak vagy megaláztatásoknak. A katonák heccelődnek egymással és feletteseikkel, vidáman folyik a katonaélet. Valószínűleg az operatőr Pető így akarta látni a világot, talán, hogy maga is elhiggye, nem történhet semmi rossz. Csak a néző torka szorul el, aki sejti további sorsuk alakulását, az elkerülhetetlen tragédiát.

„Jelenlegi ismereteink és a felvételek idillikus, humoros jellege tehát ellentétben állnak egymással. Ez a drámai elővételezés és az idillikus kép konfliktusa. Az utólagos történelmi ismeret és a felvételek bája közötti feszültség feloldását csak egy módon tudtam elképzelni, ha énekként hallok a zsidó törvényeket.” (*Filmvilág*, 1997.)

2009 UTÁN BEMUTATOTT FILMEK

Jobb a Fradi

Magyar dokumentumfilm, 2002

Rendező: Szirmai Norbert

<http://www.docuart.hu/dokumentum-film/jobb-a-fradi/>

A Fradi ultráiról, a hírhedten fajgyűlölő „B”-páholyos szurkolókról szóló film. Olyan csoportot ismerünk meg, amelynek tagjait egy focimeccs által kiváltott indulat vezérel.

2004-ben Tolerancia díjat, és számos elismerést kapott

Sorstalanság

Magyar film, 2005

Rendező: Koltai Lajos

<http://www.imdb.com/title/tt0367082/>

Köves átlagos zsidó kamasz fiú átlagos sorssal Budapesten, 1944-ben. Apját munkaszolgálatra viszik, őt elfogják és előbb Auschwitzba, majd Buchenwaldba szállítják. Köves nem lázad sorsa ellen, nem lepődik meg, nem keres kiutat, csak van, és megfigyel; egész addig, míg sok véletlennek és szerencsés vagy szerencsétlen fordulatnak köszönhetően haza nem kerül.

Pénzhamisítók (Die Falscher)

Osztrák-német krimi, 2007

Rendező: Stefan Ruzowitzky

<http://www.imdb.com/title/tt0813547/>

Hitler parancsára 1942-ben zsidó grafikusokat vezényeltek a sachsenhauseni táborba, ahol a legnagyobb titokban német örök felügyeletével létrehozott egy külföldi bankjegyeket (dollár, font) hamisító üzemet. Az akció célja az ellenfelek gazdasági tönkretétele volt.

Türelem

Magyar rövid játékfilm, 2007

Rendező: Nemes Jeles László

<http://www.imdb.com/title/tt0830981/>

A film teljesen új szemszögből láttatja a Holokausztot, egy lágerirodából, egy egyszerű alkalmazott oldaláról, akinek csak a kartotékokkal van dolga, nem emberekkel. Az ablakából látja, hogy embereket ölnek meg, de nem vesz róla tudomást. Inkább becsukja az ablakot és éli tovább a maga életét.

Meséld el...

Magyar rövid játékfilm, 2007

Rendező: Salamon András

<http://www.imdb.com/title/tt1279465/>

Salamon András filmjében megelevenedik a Duna parton lévő, elhagyott cipőket ábrázoló emlékmű, a film megidézi a történeteket: védtelen felnőtteket, gyerekeket katonák belőnek a Dunába, csak cipőjük marad utánuk a parton és a csend. Egy kislánynak sikerül megszökni, végigpereg előttünk az élete, míg a múltból eljut a mához, követi a belső parancsot: „meséld el gyermekeidnek...”.

Po-lin. Emlékmorzsák (Po-lin. Okruchy pamięci)

Lengyel dokumentumfilm, 2008

Rendező: Jolanta Dylewska

<http://www.imdb.com/title/tt1369552/>

Jolanta Dylewska, a nemzetközileg egyik legelismertebb lengyel dokumentumfilmes egyedülálló archív felvételekkel, egy letűnt, háború előtti Lengyelországot tár elénk: zsidók és lengyelek, egymással szomszédos falak, egymásba érő otthonok, városka a városka hátán. „Po-lin” jiddisül annyit jelent: „itt telepszünk le, itt az otthonunk”.

A felolvasó (The Reader)

Amerikai-német film, 2008

Rendező: Stephen Daldry

<http://www.imdb.com/title/tt0976051/>

Hogyan éli meg a holokauszt utáni nemzedék az előző generáció által elkövetett bűnöket, meddig kell bűnhődni és kell-e egyáltalán “vezekelni” a következő generációknak.

Pizza Auschwitzban (Pizza in Auschwitz)

Izraeli dokumentumfilm, 2008

Rendező: Moshe Zimerman

<http://www.imdb.com/title/tt1596750/>

Több évtized után a főszereplő elhatározza, hogy megmutatja Izraelben élő felnőtt lányának és fiának szenvedéseinek színtereit Auschwitztól, Dachautig. Miközben a túlélő derűsen nosztalgiazik, gyerekei egyre türelmetlenebbek. Az apának nem sikerül érdeklődést támasztani gyermekeiben múltja iránt. A film hangvételében keveredik a szomorúság, a groteszk és a humor.

Ida

Lengyel játékfilm, 2013

Rendező: Pawel Pawlikowski

<http://www.imdb.com/title/tt2718492/>

Egy apácák által vezetett lánynevelő intézetben az egyik lány a fogadalom tétel előtt nagynénjétől megtudja, hogy zsidó. Elindulnak, hogy megkeressék a lány családjának múltját, az esetleges tanukat, s eközben más titkokra is fény derül. A nagynéni ügyészként ártatlan embereket küldött a halálba. Ida visszamegy a zárdába.

Saul fia

Magyar film, 2015

Rendező: Nemes Jeles László

<http://www.imdb.com/title/tt3808342/>

Ausländer Saul (Röhrig Géza) egyike a krematóriumokban dolgozó sonderkommandósoknak. Társai tudják, hogy bármelyik pillanatban kivégezhetik őket, fegyvereket gyűjtenek és lázadást szerveznek. Saul viszont az elégetésre váró holttestek között felfedezni véli saját fiát, és ettől kezdve a férfit a menekülés helyett egy másik lehetetlen küldetés élteti: elhatározza, hogy kicsempészi a testet és keres egy rabbit, hogy méltó módon eltemethesse a gyermekeit.

1945

Magyar film, 2017

Rendező: Török Ferenc

<http://www.imdb.com/title/tt5815492/>

1945. augusztus 12, 11 óra. Titokzatos szállítmányukkal két fekete ruhás, fekete kalapos idegen jelenik meg egy magyar falu vasútállomásán. A falu népe az orosz megszállás árnyékában a jegyző fiának esküvőjére készül, de a menyasszony korábbi vőlegénye is hazatér a hadifogságból. Néhány óra alatt minden megváltozik. Titkok, bűnök, számvetés, szerelem, árulás, szembesítés...

Surányi Vera
Magyar Nemzeti Filmarchívum